

ASİMİLE OLMA, İÇE KAPANMA, KİMLİKLENME
CUMHURİYETTEN BUGÜNE TÜRKİYE
YAHUDİLERİNİN KİMLİK STRATEJİLERİ

BEING ASSIMILATED, INTROVERSION, ACQUIRING
IDENTITY, IDENTITY STRATEGIES OF TURKISH
JEWS SINCE THE REPUBLICAN ERA

Süheyla YILDIZ¹

ABSTRACT

The identity strategies of the Jews, the non-Muslim minority perceived as the most stable group for integration into national identity during the Republican history, developed to integrate into the society and preserve their community identity at the same time have characteristics both similar to and different from those of the other minority groups. In this study, these strategies forming three different phases for the development of identity during three different periods will be discussed. Firstly, the Turkization effort that the Jews invested in order to be admitted as equal Turkish nationals during the single-party period, from the establishment of the Republic to 1942 when the Wealth Tax was enacted will be mentioned. As it is known, during the foundation period of the Republic, being a Turkish national was equated with being Turkish and/or Muslim; non-Muslims were not conceived as a part of the national identity. In this period where a series of anti-minority practices took place; the Jewish people, who had been banished from their homeland due to the Thrace pogroms of 1934, were deeply disappointed, in particular, at the Wealth Tax of 1942 based on ethnic discrimination. Believing that their Turkization efforts could in no way enable them to be “Turkish”, they entered into a long period of introversion instead of melting in Turkism. This long period, in which it was understood that introversion was unable to resolve problems, ended by the public gain of visibility for Jewish identity with lobbying activities that the Quincentennial Foundation conducted in

¹ Strasbourg Üniversitesi, Doktora öğrencisi.

favor of Turkey in 1989. Thus, a third phase which still continues has started. With this third phase started in 1990s where cultural identity movements developed and identity problems were publicly discussed; the Jewish community aims to integrate into society and avoid the symbolic violence towards them which is concretized as anti-semitism by following an extroversion strategy and by maintaining the Jewish identity. In other words, the community aims for integration by acquiring identity. The current study seeks to discuss each of the three strategies, with a special focus on the extroversion strategy, by explaining their social-political contexts, instruments, rhetorics and actors.

Keywords: Assimilation, Jewish People of Turkey, identity strategies, acquiring identity, integration.

ÖZ

Cumhuriyet tarihi boyunca ulusal kimlikle bütünleşmeye en kararlı gayrimüslim azınlık olarak görülen Yahudilerin, hem topluma entegrasyon hem de cemaat kimliğini korumak için farklı dönemlerde geliştirdikleri kimlik stratejileri, diğer azınlık gruplarıyla benzeşen ve ayrışan niteliklere sahiptir.² Bu çalışmada, kimliğin gelişiminde üç farklı dönemde üç farklı aşama oluşturan bu stratejiler tartışılacaktır. İlk olarak, Cumhuriyetin kuruluşundan 1942 Varlık Vergisine kadar olan Tek Parti döneminde, Yahudilerin eşit Türk vatandaşı olarak kabul edilmek için geliştirdikleri Türkleşme gayretine yer verilecektir. Bilindiği gibi, Cumhuriyetin kuruluş döneminde Türk yurttaşı olmak, Türk ve/veya Müslüman olmakla eşit tutulmuş ve gayrimüslimler ulusal kimliğin bir parçası olarak görülmemişlerdir. Bir dizi azınlık karşıtı uygulamanın olduğu bu dönemde, 1934 Trakya Olayları ile memleketlerinden kovulan Yahudiler, özellikle etnik ayrıma göre vergilendirme yapan 1942 Varlık Vergisi ile büyük hayal kırıklığına uğradılar. Bu hayal kırıklığı, ikinci dönemi başlattı.

---

² Bu makale, 2012 yılının Şubat ayında Galatasaray Üniversitesi'nde sunduğum *Stratégies Identitaires des Juifs en Turquie Contemporaine* [Modern Türkiye'de Yahudilerin Kimlik Stratejileri] başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır. Yüksek lisans tezi için bkz. YILDIZ, S. (2012) *Stratégies Identitaires des Juifs en Turquie Contemporaine* [Modern Türkiye'de Yahudilerin Kimlik Stratejileri], Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Birol Caymaz, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Bölümü, İstanbul. Pdf formatındaki tez metni için bkz. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Türkleşme gayretlerinin hiçbir şekilde “Türk” olmalarına olanak sağlamayacağı inancıyla, Türklükte erime yerine uzun bir içe kapanma dönemine girdiler. İçe kapanmanın sorunları çözmeye yetmediğinin anlaşıldığı bu ikinci uzun dönem, 1989 yılında 500. Yıl Vakfı’nın kurulması ve Türkiye lehine gerçekleştirdiği lobi faaliyetleri ile Yahudi kimliğinin kamuoyunda görünürlük kazanmasıyla sona erdi ve halen devam eden üçüncü dönem başladı. Yahudi cemaati, kültürel kimlik hareketlerinin geliştiği ve kimlik sorunlarının kamuoyunda açıkça tartışıldığı 1990’lı yıllarda başlayan süreçteki dışa açılma stratejisiyle, Yahudi kimliğini koruyarak toplumla bütünleşmeyi, antisemitizmle somutlaşan cemaate yönelik sembolik şiddeti önlemeyi hedeflemektedir. Diğer bir deyişle, kimliklenerek entegrasyon amaçlanmaktadır. Bu metinde, dışa açılma stratejisine özellikle odaklanarak, her üç stratejiyi içinde oluştukları sosyal-siyasal bağlamları, stratejilerin araçları, söylemleri ve aktörleriyle tartışmayı amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Asimilasyon, Türkiye Yahudileri, Kimlik Stratejileri, Kimliklenme, Entegrasyon.

GİRİŞ

Bu metinde, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye Yahudilerinin farklı dönemlerdeki kimlik stratejileri değerlendirilir ve karşılaştırılırken, son dönemdeki açılma stratejileri de 1990 sonrası kimlik hareketleri bağlamında, diğer azınlık grupları ile benzeşen ve farklılaşan yönleriyle, kimlik stratejileri ve toplumsal hafıza olgularıyla değerlendirilmektedir. Kimlik stratejilerini, politik iklim elverdiği oranda, cemaatlerin toplumda konumlarını güçlendirmek ya da korumak için kullandıkları, kimliği gizlemeye ya da bazı unsurlarıyla belirginleştirmeye dayanan, entegrasyon hedefinin öne çıktığı yaşam stratejileri olarak tanımlayabiliriz. (Kastersztejn, 2002: 30-31) Bu stratejiler, seçmece bir anlayışla unutmaya/hatırlamaya dayanan bir toplumsal hafızadan beslenip onu yeniden üretir. Halbswachs’a göre hiçbir hafıza, geçmişi olduğu gibi koruyamaz, aksine ondan geriye ancak gurubun her döneminde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi alır. (Halbswachs, 1994: 289-290) Kimlik stratejisi-toplumsal hafıza ilişkisini anlamada, Türkiye Yahudilerinin farklı dönemlerdeki asimilasyon arayışı-içe kapanma-kimliklenerek entegrasyonu hedefleyen ve toplumsal hafızayı yeniden üreten kimlik stratejileri, özellikle incelenmeye değer bir örnek oluşturmaktadır. Toplumsal hafızanın her seferinde yeniden kurgulandığı bu stratejiler, dönemin koşullarına ve cemaat içindeki farklı aktörlerin etkinliklerine göre de değişmektedir. Azınlık kimlik stratejileri, öncü

sosyal aktör bağımlıdır. Hangi aktör cemaate öncülük ediyorsa, o aktör, stratejide etkin olmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu stratejilerin, cemaat ileri gelenlerinin söylem ve eylemleri üzerinden okunması doğru olacaktır.

Bilindiği gibi, Türkiye Yahudilerinin büyük bir çoğunluğunu oluşturan Sefaradların ataları, 1492 yılı itibariyle İspanya'dan kovularak Osmanlı topraklarına göç ettiler. Yüzlerce yıldır yaşadıkları topraklarda nüfusları hızla azalan ve artık mensupları yaklaşık 20 bin kişiden oluşan küçük bir cemaat olan Yahudiler,³ ulus-devletin kurulmasıyla birlikte, eşit vatandaş olabilmek ve kimliklerini koruyabilmek için topluma entegrasyon amaçlı bir Türkleşme çabası içine girmişlerdir. Ancak Yahudiler, Türk ulusal kimliğine aidiyetlerini ve sadakatlerini kanıtlamaya çalışırken, bir yandan da Türkleşmemekle ve Türkçe konuşmamakla eleştirildiler. (Bali, 2010: 33-555) Yahudileri Türkleşmemekle eleştirirken, “sosyolojik olarak” Türk kabul etmemek, Devlet ve toplum tarafından, Tek Parti döneminden günümüze dek sürdürülen paradoksal bir tutumdur.

Tek Parti yönetiminin kurumsallaştığı ve iktisadi-kültürel Türkleştirme faaliyetlerinin hız kazandığı 1930'lu yıllardan itibaren, genelde gayrimüslimlere, özelde de Yahudilere yönelik nefret söylemi içerikli dışlayıcılık söz konusu oldu. Bu süreçte, 1934 yılında gerçekleşen Trakya Olayları gibi saldırılar, aktif bir Türkleşme stratejisi uygulayan Yahudileri hayal kırıklığına, görünmez olmaya ve içe kapanmaya itti. Bu dönemde cemaate yapılan saldırılardan dolayı oluşan hayal kırıklığının yansıması, Devletin de gayrimüslim azınlıkların Türkleşmesini değil, aslında görünmez olmasını talep etmesi (Akgönül, 2011: 120), Yahudileri, aktif bir Türkleşme stratejisini bırakıp, görünmezlik stratejisine ve yurt dışına göçe yönlendirmiştir. Çok partili dönem ise, İslami hassasiyetlerin arttığı bir dönem olduğundan, İsrail Devleti'nin varlığı Türk Yahudilerinin yaşamını zorlaştırmış ve içe kapanma eğilimlerini perçinlemiştir. 1980'lerin sonlarından itibaren Türkiye'de değişen konjonktürün etkisiyle, içe kapanma stratejisi yerini, bu kez, entegrasyon amaçlı ve kültürel kimliklerin görünür olduğu bir toplumda yerini alma hedefli, bir dışa açılma stratejisine bırakacaktı. Yahudiler, bu dönemde aynı zamanda, yükselen ve popülerleşen antisemitizmle içe kapanmanın, görünmez olmanın koruma sağlamayıp, tam aksine tehdidi

---

³ Türkiye Yahudi toplumunun çoğunluğunu oluşturan Sefaradlar (%96) dışında Aşkenaz, Romanyot ve Karaim olmak üzere farklı tarihsel kökenden gelen gruplar, günümüz Türkiye Yahudilerini oluşturmaktadır. Türkiye Yahudilerinin, özellikle Cumhuriyet öncesi tarihleri için bkz. SHAW S. J. (2008), Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, İstanbul: Kapı Yayınları. / BENBASSA E. ve RODRIGUE A. (2010), Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14. ve 20. Yüzyıllar), İstanbul: İletişim Yayınları. / LEVİ, A. (2010), Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumları, İstanbul: İletişim Yayınları. / GÜLERYÜZ, N. A. (2012), Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri, İstanbul: Gözlem Kitap. / Bugün Türkiye'de yaşayan Yahudi nüfusu hakkındaki tüm güncel bilgiler için bakınız Türk Musevi Cemaati resmi sitesi: <http://www.turkyahudileri.com/content/view/246/273/lang.tr/>

artırdığını algıladılar. 1989 yılında, Yahudi cemaatinin ileri gelenleri tarafından, yurt içinde ve yurt dışında bir yandan Türkiye'nin tanıtımını da yaparak, Yahudilerin Türkiye'ye gelişlerinin 500. yılını 1992 yılında kutlamak amacıyla 500. Yıl Vakfı'nın kurulmasıyla, bu dışa açılma stratejisi kurumsallaştı.

Ulus devlet kavramının tartışıldığı, kültürel kimliklerin görünürlük kazandığı ve birbirini etkilediği 1990'lı yıllarda⁴, Yahudiler, 500. Yıl Vakfı'nın faaliyetleri ile birlikte eşit yurttaşlık ve kimliksel tanınmayı birlikte takip eden bir kimlik stratejisi geliştirmişlerdir. Ancak, kimliklerin geri dönüşü, diğer örneklerde eleştirelilik üzerinden yaşanırken, 500. Yıl Vakfı önderliğinde Yahudi cemaati, daha çok geçmişi olumlama/unutma üzerinden var olmaya çalışmıştır. Böylelikle, hem Yahudilik anımsanmakta hem de Türklüğe bağlılık gösterilmekte, diğer bir deyişle, asimilasyon, kimlik kaybı önlenilmekte hem de entegrasyon süreci zaafa uğramayıp daha da güçlenmekteydi. Yahudi cemaatinin ileri gelenleri tarafından kurulan 500. Yıl Vakfı'nın dile getirdiği "500 yıl" söylemiyle, bir yandan Yahudilik görünürleştirilmiş ve vurgulanmış, ülke lehine yapılan lobi faaliyetleri ile de Türklük yeniden kanıtlanmak istenmiştir. Bu tarih anlayışında, 50 yıl öncesinde yaşanan ayrımcı politikaları unutup, 500 yıl öncesini hatırlamak tercih edilmiştir. Türkiye Yahudilerinin Cumhuriyet tarihi boyunca geliştirdikleri kimlik stratejilerinin üç hali, aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

1. TÜRKÜKTE ERİME: ASİMİLE OLARAK YURTTAŞLIĞI TALEP ETME (1923-1942)

Bilindiği gibi, Cumhuriyet'in kurucu seçkinlerinin amacı, yüzyıllar boyunca Millet Sistemi ile idare edilmiş Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşmuş bir halklar topluluğundan, homojen bir topluma dayanan bir ulus devlet inşa etmektir. Bu amaçla, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kültürel ve iktisadi Türkleştirme, türdeşleştirme siyaseti uygulanmaya konuldu. Türklüğü, Müslümanlıkla özdeş olarak kabul eden bir anlayışla yürütülen Türkleştirme politikaları, ideolojik seferberliğin yaşandığı 1930'lu yıllarda hız kazanacak ve bir yandan gayrimüslimlerin ulusa entegrasyonları için Türkleşmeleri istenirken, öte yandan da Müslüman olmamaktan dolayı gayrimüslimler, "güvenilmez ve bizden olmayan unsur" olarak görülerek dışlanacaktı. Yurttaşlık anlamında kullanılması gereken "Türk" kavramı, laiklik ilkesine rağmen zamanla gayrimüslimleri dışlayıcı bir anlam kazanarak "Müslüman" ve "etnik anlamda Türk" şeklinde uygulandı.⁵ Yahudiler, gayrimüslimleri görünmezliğe iten bu

⁴ Türkiye'de kültürel kimlik talepli yeni toplumsal hareketler örnekleri, bunları oluşturan sosyo-ekonomik sosyo-kültürel dönüşümler ve bunların birbiri üzerindeki etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için özellikle bkz. ŞİMŞEK, S. (Yaz 2004), "New Social Movements in Turkey Since 1980", Turkish Studies, cilt: 5, n. 2, ss. 111-139.

⁵ Bkz. ÇAĞAPTAY, S. (2009), Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik. Türk Kimdir?, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

paradoksal durumu, bu yıllarda geliştirdikleri kimlik stratejileri ile aşmaya çalıştılar.

Gayrimüslim azınlık gruplarının, kimlik koruma ve ulusa entegrasyon amaçlı geliştirdiği kimlik stratejileri birbirinden farklılaşabilmektedir. Yahudiler, bu yıllarda cemaat önderlerinin gayreti ile doğrudan doğruya Türklüğe bağlı bir çizgide yürümeyi tercih ettiler. Yine, Yahudiler, Türklüğe asimilasyonu, varlıkları için gereklilik olarak gördüler. Baskın Oran'a göre, etnik, dinsel ve dilsel farklılık arz eden Yahudilerin büyük bir çoğunluğunun otokton azınlık olmayıp göçle gelmiş olmalarından dolayı devletle sürtüşmemeye özen gösterme özellikleriyle, Ermeniler ve Rumlardan ayrılmaktadırlar. (Oran, 2006: 50) Örneğin Rumlar, aynı dönemde, Yahudi cemaatinin önemli bir kesiminde görülen türde gönüllü Türkleşmeye dönük bir eğilim göstermediler. (Benlisoy, 2006: 660) Zaten Yahudilerin, Türk milliyetçiliği karşısında "şaibeli" görünen bir durumu da yoktu. Rumların ve Ermenilerin aksine Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ayrılıkçı bir tutum da gütmekle suçlanmamışlardı. Sonuç olarak, bu dönemde Yunan ve Ermeni milliyetçiliği ile girişilen mücadeleden dolayı Yunan karşıtı ve Ermeni karşıtı refleksler kazanan Türk milliyetçiliği, Yahudilere karşı olumlu değilse bile, olumsuz da olmayan bir tavır geliştirmişti. (Çağaptay, 2009: 39-40) Dolayısıyla, Devlete sadakatleri ile bilinen Yahudiler için Türklük, diğer gayrimüslimlere oranla çok daha açık olmuştur. Yahudiler, diğer gayrimüslim azınlıklara oranla "asimile edilebilecek" bir grup olarak görülmüştü (Akgönül, 2009: 216) ve bu avantaj da ileride, cemaat önderlerinin asimilasyon arayışlarına motivasyon sağlayacaktı.

Leyla Neyzi'nin de belirttiği gibi, Sefarad Yahudi cemaatleri tarihsel olarak iktidar merkeziyle ittifak kurarak yaşamlarını güvence altına almaya çalışmışlardır. (Neyzi, 2004: 50) Bu anlayışla, Yahudiler, ulus devletin kurulmasıyla birlikte, topluma entegrasyonu amaçlayarak, -24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşmasının kendilerine tanıdığı haklar arasında yer alan aile hukuku ve şahıs halleriyle ilgili durumların azınlıkların gelenek ve göreneklerine göre çözümlenmesini güvence altına alan 42. Maddesinden-, Medeni Kanunun kabul edilmesiyle, 1925 yılında haklarından feragat ederek Medeni Kanuna tabi olma kararı alırlar. (Bali, 2010: 64) Bu karar, siyasi iktidar tarafından desteklenir. O dönemin basınına baktığımızda, hakların feragati yönünde büyük bir propaganda yapıldığı görülmektedir. Lozan Antlaşmasının 42. Maddesinden feragat kararından sonra Hahambaşı Haim Becerano, "Yahudi dini, yaşadığı ülkenin hükümetine saygı ve itaati emreder" açıklamasını yaparak, 1930'lu yıllarda hız kazanacak olan Türkleşme çabalarını teşvik etmişti. (Bali, 2010: 96) 42. Maddeden feragat kararını, gayrimüslimler arasında ilk olarak Yahudi cemaati gerçekleştirmiştir.

Ancak yeni rejim, Yahudileri bir yandan görünürde Türkleştirmeye çalışacak ama onlara çoğunlukla eşit haklara sahip Türk yurttaşı muamelesi de yapmayacaktı. Yahudilerin Türk dilini öğrenmelerini, çocuklarının Türk okullarına gönderilmesini istenmekte ama Devlet dairesinde çalışmak için “öz Türk” olma şartı koşulmaktaydı. Örneğin, 1926’da kabul edilecek ve 1965’e kadar yürürlükte kalacak olan Memurin Kanunu, memur olabilmek için “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak” yerine “Türk olmak” şartı koyuyordu. (Aktar, 2006: 119) Cumhuriyet’in ilk yıllarının basınında, sürekli olarak, Yahudilerin, Kurtuluş Savaşı’ndan çıkar sağlayıp daha da zenginleştikleri halde ülkenin gelişimine katkı sağlamadıkları, Yahudi İspanyolcası yani *Ladino* dili ya da Fransızca konuşup milli birliğe aykırı davrandıklarını öne süren Yahudi karşıtı yazılar çıkmakta ve cemaat kınanmaktaydı. (Bali, 2010: 34-109) 1923’ten sonra ülkenin Rum ve Ermeni tüccarlarının bir kısmının “yok olmasıyla” ortaya çıkan boşluğu, Müslüman Türklerin dolduracağına dair bir beklenti vardı. Her ne kadar, bu dönemde birçok büyük Müslüman Türk işadamı ortaya çıktıysa da, söz konusu boşluğun bir kısmını da Yahudiler doldürmüştü. Bu durum, Yahudilere karşı gelişen bir düşmanlığa neden olmuştu. (Çağaptay, 2009: 41) Yine de Yahudiler, kimliklerini ve varlıklarını korumak için cemaat önderlerinin gayretleriyle Türklüğe bağlanmaya çalışarak, tam vatandaşlık arayışında bir yol izlemeyi sürdürdüler.

Süreç içinde Yahudiler, çocuklarını azınlık okulları yerine, yavaş yavaş Devlet okullarına göndermeye başladılar. Cumhuriyetin ilk yılları, “nankörlük” suçlamalarına maruz kalan Yahudiler için, sadakat yineleme, benimsenmeyi “bedelini ödeyerek” elde etme yılları olarak görülebilir. (Levi, 2010: 58-130) 1950 yılında Balat’tan İsrail’in Bat-Yam kentine göç etmiş olan Eli Şaul, o dönemi anlattığı anılarında, Yahudilerin, “Aman gayrimüslimiz, tenkit edilecek bir nokta bulmasınlar” kaygısıyla ulusal hayır kurumlarına, Müslümanlara oranla daha fazla yardımda bulunarak, ellerinden gelen gayreti gösterdiğini ama yine de Türk addedilmediğini dile getirmektedir. Şaul, bunun nedenini de dönemin Türk milliyetçiliğine bağlamaktadır ve bu dönemdeki milliyetçiliğin ırkçılıktan kesinlikle farklı olmadığına inanmaktadır. (Şaul, 2000: 29) Yine, dönemin ünlü Yahudi gazetecisi David Fresco, Yahudilerin Türkleşme gayretlerinin Türkler tarafından takdir edilmediğini, tam aksine Türklerin Yahudileri ittiklerini savunacak ve 1928 yılındaki yazısında şöyle diyecektir: “Türk ailesinden geri itildiğimizi ve ecnebi olarak kabul edildiğimizi görüyoruz. Haklı olarak Türk halkının hislerine tercüman olduğunu söylenen Türk basını, neredeyse her dakika bize karşı itimatsızlık ve hor görme sergilemekte. Türk Yahudi cemaatinin tamamı, haysiyetinin incinmesinin ızdırabını çekmekte ve de en önemlisi cesaretinin kırıldığını hissetmekte.” (Bali, 2013: 67).

Lozan Antlaşması, Yahudilere kendi dillerinde konuşma hakkı tanımış olmasına rağmen, Yahudilerin kendi dillerinde konuşmaları ve Türkçe

konuşmamaları kamuoyunda en büyük eleştiri konusu haline gelmişti. “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyaları Yahudilerin korkularını ve görünmezlik üzerine kurdukları yaşamlarını pekiştirmişti. Milliyetçi bir anlayışla halkın bütünleşmesi örneği olarak sunulan “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyaları, pratikte gayrimüslimleri entegre etmeye değil, görünmez kılmaya yönelik bir uygulama oldu. Çünkü azınlıklara yönelik “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyası bir tehdit havasında gerçekleştiriliyordu. (Çağaptay, 2009: 92-102) Böyle bir ortamda cemaat önderleri de, dikkatleri Yahudilerin üzerine çekmemek ve tepki yaratmamak için yüksek sesle konuşmama ve Türkçe konuşma tavsiyelerinde bulundular. Cemaat ileri gelenleri, Yahudilere Türkçe öğretmek için kurdukları kurumlarla Türk dilini yaygınlaştırma çabası içine girdiler. (Bali, 2010: 131-181).

Bu dönemde, söz konusu stratejinin geliştirilmesi ve yayılmasında cemaatin birçok ileri geleninin, örneğin Moiz Kohen’in, diğer adıyla Munis Tekinalp’in etkisi büyük olmuştur. Tekinalp’e göre Yahudiler, Türkçe öğrenerek Türkleşmeli, Türk kültürünü benimsemeli ve bu yolla milli kimlik kazanmalıydılar. Ona göre, zaten Yahudiler de böyle bir dönüşüme yatkındılar. (Behmoaras, 2005:172-173) Dolayısıyla, Tekinalp’e göre, Yahudiler için yapılacak tek şey Türkleşmektir: “Bundan sonraki vazifemiz, içimizde esası mevcut olan Türk harsını şuurlandırmak, canlandırmak ve kuvvetlendirmekten ibarettir. Artık bundan sonra, bize Musevi milleti diyen muhite ve cemiyete kat’i ve samimi bir eda ile hayır biz Türk’üz, dilimiz Türkçedir, kültürümüz Türk kültürüdür, idealimiz Türk idealidir diyeceğiz.” (Bali, 1997: 48).⁶

Tekinalp, Türkleşmenin en önemli savunucusu olmasının yanında, Yahudiliğe yönelik iğnelemeler ve hücumlar söz konusu olduğunda da savunmacı bir pozisyona geçmekteydi.⁷ Açıkçası, Tekinalp Türkleşmeciliği, Yahudi kimliğini koruma derdini de içinde barındırmaktadır. Rıfat N. Bali, bu konuda “Munis Tekinalp’i yeni Cumhuriyet’in taleplerini doğru anlayan biri olarak görüyorum. Tekinalp, kamusal alana kimliğinizi çıkartmayacaksınız diyor. Ancak Moiz Kohen [Muhsin Tekinalp] gibi en Türk Yahudi bile Yahudi olarak görüldü” demektedir.⁸ Munis Tekinalp gibi bir Türkleştirme ideologu olan cemaat aydınlarından Prof. Avram Galanti’ye göre de, Yahudilerin Türkiye’de varlıklarını koruması, ancak Türkçe öğrenmekten ve Türkleşmekten geçmektedir. (Çağaptay, 2009: 43) Öte yandan, 1930’lu yıllar Musevi cemaati için, dinsel kimliklerini koruma adına da çok sıkıntılı geçecekti. Çünkü 1931

⁶ Munis Tekinalp, Cumhuriyet öncesinde de Osmanlıcanın Yahudiler arasında yaygınlaştırılması için çaba sarf etmiştir. Munis Tekinalp’in Cumhuriyet öncesi düşünce ve fikirleri için bkz. ODABAŞI, İ. A. (Aralık 2010), “Munis Tekinalp (Moiz Kohen)’in Erken Dönem Biyografisine ve Bibliyografyasına Katkı”, *Toplumsal Tarih*, n. 204. ss. 34-45.

⁷ Bkz. BEHMOARAS, L. (2005), *Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

⁸ Yukarıda sözü edilen Yüksek Lisans tezimin Yahudi entelektüel ve seçkinleri ile gerçekleştirdiğim saha araştırması için Rıfat N. Bali ile 21 Haziran 2011 tarihli görüşmem.

yılında Hahambaşı Haim Becerano'nun ani ölümünün ardından, Hahambaşı seçimi yapılamadı. Yahudi toplumu, 1953 yılına kadar, 22 yıl, yetkililerin tanıdığı resmi bir Hahambaşı'dan yoksun kaldı. (Levi, 2010: 92).

1930'lar, Türkiye'de yaşayan Yahudiler için oldukça zor bir dönem oldu. 1934 yılında Trakya'da yaşanan olaylar, bu zorlukların önemli bir örneğidir. Antisemit nitelikli 1934 Trakya Olayları, Yahudi cemaatinin topluma entegrasyon hedefli Türkleşme gayretlerinin işe yaramadığının bir göstergesi oldu. Olayların arkasında Hükümetin yer alıp almadığı, olayların bir Türkleştirme politikası olup olmadığı ve toplum ve Devlet içinde yaygınlaşan antisemit hissiyatla bağının olup olmadığı, birçok araştırmacı tarafından bugün dahi tartışılmaktadır.⁹ Öyle ki, haberleşme olanaklarının kısıtlı olduğu 1934 yılındaki bu olaylar, ulusal ve uluslararası basının gözlerinden uzak olan taşra kentlerinde ve kasabalarında meydana gelmişti. Ancak, olayların Trakya'nın farklı bölgelerinde, hemen hemen aynı anda, en azından aynı günde çıkmış olması da Hükümetin bir şekilde bu işin içinde olduğu yolundaki varsayımı doğrular niteliktedir. (Karabatak, 1996: 13) Trakya'da Yahudi yerleşim bölgelerine yönelik yağma ve saldırılar, 3 Temmuz gecesi başlamış ve 4 Temmuz günü de devam etmiş ve Yahudileri göçe zorlamıştır. Örneğin, Kırklareli'nde 3 Temmuz akşamı, Yahudilerin oturdukları evlerin kapıları kırılır, camları taşlanır. Ancak, olayların belirtilerine Haziran ayından itibaren rastlanmaktadır. Dönemin yoğun Yahudi nüfusunun bulunduğu Çanakkale'de, birkaç haftadır imzasız mektuplarla tehdit edilen Yahudilere karşı 21 Haziran'da ilk fiziki saldırılar başlar. (Aktar, 2006: 72-73).

Öyle görülüyor ki, Türk-İtalyan ilişkilerinin gergin olduğu dönemin konjonktürü gereği, Genelkurmay Başkanlığı'nca askeri mıntika ilan edilen stratejik öneme sahip Trakya'nın, "güvenilmeyen Yahudi" unsurundan, (gayrimüslim karşıtı toplumsal gerilimin yardımı ve yerel idarecilerin üstü kapalı desteğiyle "ürkütme" yöntemiyle) temizlenmesi amaçlanmıştır. (Aktar, 2006: 86-87) Ancak, olaylar amacından sapmış, geniş ölçekli yağma ve saldırılara dönüşmüştür. Basın ise saldırıları kınamak yerine meşrulaştırmayı tercih etmiştir. Öyle ki, olayların yatışmasından hemen sonra Kırklareli'nde yayımlanan *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi, olayların neden meydana geldiği konusunda Yahudileri suçlayan bir bilanço çıkarıyor ve "Acaba bu hadiselerde, Musevi vatandaşlarımızın hiç kabahati yok mu?" diye soruyordu. Gazete, olayların meydana gelmesini, bölgedeki Yahudi tüccarların faaliyet gösterdiği

⁹ Konu hakkındaki çalışmalar için bkz. BALI, R. N. (2013), 1934 Trakya Olayları, İstanbul: Libra Kitap. / AKTAR, A. (Kasım 1996), "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", Tarih ve Toplum, n. 155, ss. 45-56. / KARABATAK, H. (Şubat 1996), "Türkiye Azınlık Tarihine Bir Katkı. 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", Tarih ve Toplum, n. 146, ss. 4-16. / LEVİ, A. (Temmuz 1996), "1934 Trakya Yahudileri Olayı. Alınamayan Ders", Tarih ve Toplum, n. 151, ss. 10-17.

alanlarda tekelliliğe varan bir derecede piyasaya hâkim olmalarına ve Yahudilerin Türkçe konuşmamalarına, Türkleşmemelerine bağlıyordu. (Karabatak, 1996: 10-11) Olayların ardından, Yahudi cemaatinde Siyonist faaliyetler de canlanmaya başlamış ve Filistin'e ilk göç hareketi gerçekleşmiştir. (Bali, 2010: 259) Avner Levi'ye göre, saldırıların ardından mallarını, mülklerini bırakıp bölgeden kaçan Yahudilerin bir kısmı evlerine dönmüş, çoğu ise İstanbul'a yerleşmiştir. (Levi, 1996: 10) Yahudilerin toplumsal hafızalarında büyük bir travmaya neden olan bu olaylardan dolayı oluşan korku ve hayal kırıklığı, İstanbul'da zorunlu toplaşma, Yahudilerin topluma entegrasyon sürecine zarar vermiştir.¹⁰

Milli Şef dönemi azınlık karşıtı ve dışlayıcı politikaları ise, Yahudilerin korkularını ve içe kapanmalarını perçinleyen bir dönem olarak tarihe geçecektir. II. Dünya Savaşı esnasında, sadece gayrimüslim azınlıklardan kurulan ve "20 kur'a ihtiyatlar" olarak bilinen askeri birlikler¹¹ gayrimüslimlerin korkularını besledi, antisemit yanı özellikle belirgin 1942 Varlık Vergisi¹² de büyük bir

¹⁰ 1934 Trakya Olaylarını da konu edinen bir yüksek lisans tezinde, Yahudi kökenli araştırmacı aile tarihinin peşine düşer ve neden ailesinin Çanakkale Gelibolu'yu sahipsiz bir ev, bir dükkân, büyük bahçeler ve bazı akrabalar bırakarak terk etmek zorunda kaldığını sorgular. Anneannesinin gizli kalmış tarihini ve 1934 olayları ile hayatı değişen bir ailenin üçüncü kuşağı olduğunu, anneannesinin ablası *Tant* Sofi'nin [Sofi Teyze] hikâyesi ile öğrenir. Ve büyük teyzesi *Tant* Sofi'nin anılarına başvurarak işe başlar. *Tant* Sofi ilk olarak olayları anlatmak istemez. Öyle bir travma yaşanmıştır ki, olayları daha sonra, doğan çocuklarına da anlatmamıştır. Fakat daha sonra araştırmacının ısrarlarına dayanamaz ve şunları anlatır; "Bizi orda istememişler, babam da ağabeylerime, ablama bir şey yapmasınlar diye kaçmış." Araştırmacı büyük teyzesine 'kim istememiş?' diye sorar. Ve yanıt şudur: "Şşşt kimse duymasın Atatürk istememiş. Yeter artık sorma, alır götürürler bizi. Başımızı belaya sokma." (Demirel, 2010: 14) *Tant* Sofi, daha sonra olayları ayrıntılı bir şekilde anlatır. Olayların yaşandığında 4 yaşında olan Sofi, sorgusuz sualsiz bir takım adamların evlerine girip eşyalarını aldıklarını, ablasına laf attıklarını ve bir gün babasının başında kanla eve geldiğini hatırlar. Sonra da can korkusuyla apar topar hazırlanıp, her şeyi geride bırakıp İstanbul'a kaçtıklarını söyler. Araştırmacının aktardığına göre *Tant* Sofi, olayların özellikle Yahudilere karşı yapıldığını vurgulamaktadır. (Demirel, 2010: 84-85). Ayrıca bkz. DEMİREL, F. I. (2010), Çanakkale Yahudi Cemaati ile Gayrimüslim Politikalarının İzinde, Yeditepe Üniversitesi, SBE, Sosyal Antropoloji Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

¹¹ Yahudilerin Avrupa'da da toplama kamplarına alınıp soykırma tutuldukları bu dönemde, Almanların Türk sınırına kadar yavaşmaları, Türkiye Yahudilerini son derece tedirgin etmişti. Böyle bir ortamda Hükümet, 1941 Mayıs'ında 20 kur'a gayrimüslimleri ihtiyat olarak silah altına aldı. Yaşları 18 ile 45 arasında değişen kişilerden askere alınan gayrimüslimler, asker sıfatını taşımalarına rağmen kendilerine silah verilmedi ve gerçek anlamda askerlik yapmayıp çalışma kamplarında zorlu koşullarda inşaat işlerinde çalıştırıldılar. Onur kırıcı, dışlayıcı, entegrasyonu engelleyici bu uygulama, azınlıklara karşı duyulan güvensizliğin bir göstergesidir. 20 kur'a ihtiyatları meselesinin oluşmasında neden, Türkiye'nin savaşa müdahil olması sonucunda, gayrimüslimlerin "5. kol faaliyetleri" içine girebilecekleri düşüncesidir. Gözetim altında, gayrimüslimlerin "ajanlık faaliyetleriyle" "düşman" tarafına geçmesi engelleniyordu. Yirmi kur'a ihtiyatlar, 27 Temmuz 1942 günü terhis edildiler. Bkz. BALI, R. N. (2008), II. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni: 20 Kur'a Nafia Askerleri, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

¹² Varlık Vergisi ile ilgili hatıraların ve tanıklıkların yer aldığı kapsamlı bir çalışma için bkz. BALI, R. N. (Derleyen) (2012), Varlık Vergisi. Hatıralar- Tanıklıklar, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

travma yaratarak toplumsal statülerini sarstı ve bu içe kapanma eğilimini daha da güçlendirdi. Belki de Cumhuriyet döneminin Türkleştirme politikalarının en etkili, Yahudilerin Osmanlı topraklarına gelişlerinin 450. yılında gerçekleşen ve onlara, Cumhuriyet'in eşit vatandaşı olarak kabul edilmediklerini bir kez daha göstererek büyük hayal kırıklığına uğratan Varlık Vergisidir. (Shaw, 2008: 416).

Varlık Vergisi, kâğıt üzerinde bazı haklı temellere dayanır görünen bir vergiydi ve savaş koşullarında meydana gelen aşırı kazançları vergilendirmeyi amaçlıyordu. Ancak, uygulama tamamıyla hatalı ve ayrımcı oldu. Etnik ve dini kıstaslara göre vergi mükellefiyeti belirlenip, gayrimüslimler, Müslümanlara oranla çok yüksek düzeyde vergilendirildi.¹³ Milliyetçi bir ekonomik anlayışla uygulamaya konulduğu açık olan Varlık Vergisi, gayrimüslim azınlıkların kolektif hafızalarını hala besleyen bir travmadır. Kamuoyunun, azınlıkları halen Türkleşmemiş yabancılar olarak görmekte ısrar ettiği bir ortamda, II. Dünya Savaşı yıllarında, İstanbul basını da, karaborsacı, vurguncu, istifçi temalarını işleyerek gayrimüslim azınlıkları hedef gösteriyordu. Kamuoyunda, basının da etkisiyle, gayrimüslimler, yaşanan ekonomik sıkıntıların nedeni olarak görülüyordu. Yahudileri, karaborsacılık yapmakla suçlayan ırkçı Yahudi karşıtı karikatürler/yazılar, basında özellikle de mizah dergilerinde yayımlanmaktaydı. (Aktar, 2011: 82-88) Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu da, yabancı bir dergiye verdiği mülakatında şöyle diyordu: “(..) Bu memleket tarafından [kendilerine] gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak olan kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetiyle tatbik edilecektir.” (Aktar, 2006: 133) Dönemin Defterdarı Faik Ökte de anılarında: “yan yana aynı dükkânda çalışan, aynı kirayı veren, aynı istidatta olan Müslim ve gayrimüslim iki vatandaşa tarh ettiğimiz vergilerin arasındaki ölçsüz fark, verginin ilanı günü (18 Aralık 1942) foyamızı meydana vurmuştu.” diyerek verginin azınlık karşıtlığını

¹³ Mükellefler; Müslüman (M), Gayrimüslim (G), Dönme (D), Ecnebi (E) şeklinde gruplandırılmıştır. Verginin mükelleflerinin yaklaşık yüzde doksanını gayrimüslim azınlıklardan oluşması da, bu uygulamanın azınlık karşıtı niteliğini ayrıca göstermektedir. O dönemde, gayrimüslimlerin hiçbir meslek ve ekonomik faaliyet dalında bu ölçüde egemenliklerinden bahsetmek mümkün değildi. Ancak, Müslüman mükellef sayısı 4 195 (% 7) iken gayrimüslim mükellef sayısı 54 377 (% 87)'dir. Ortalama olarak, Müslümanlar, yıllık gelirlerinin %5'i oranında, Yahudiler ise % 179 oranlarında vergiye tabi olmuşlardır. Vergiyi ödemeyenlere çalışma mükellefiyeti de, sadece gayrimüslimlere uygulanmıştı. Zaten, Müslüman tüccarlara Aşkale'ye çalışmaya gönderilmelerine neden olacak, ödemekte zorlanacakları bir vergi de tarh edilmemişti. Vergi, Müslümanların sadece zengin olanlarından alınmış, gayrimüslimlerde ise zengin/fakir ayrımı yapılmamıştır. İtiraz edilemeyen ve tahakkuk edilen verginin 15 gün içinde ödenmesi gereken Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942 günü kabul edildi. Varlık Vergisi kanunu, yaklaşık on altı ay yürürlükte kaldıktan sonra 15 Mart 1944 tarihinde tasfiye edildi. Tahsil edilememiş borçlar silindi ve kamplardaki mükellefler, bu tarihten önce serbest bırakılmaya başlandı. Ayrıntılı bilgi için bkz. AKAR, R. (2009), Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları, İstanbul: Doğan Kitap. / AKTAR, A. (2011) (Yayına haz.), Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943), İstanbul: İletişim Yayınları. / AKTAR, A. (2006), Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları, İstanbul: İletişim Yayınları.

göstermektedir. (Ökte, 1951: 15) O dönemi yaşamış bir Ermeni terzi olan Vartkes Kaprielyan da şöyle der: “Benden 3500 lira Varlık Vergisi istiyorlardı. Yanı başımdaki, benden daha zengin olan Türk terzilerden ise en fazla 400-500 lira vergi istiyorlardı. (...) Varlık Vergisi, gayrimüslimleri maddi ve manevi yönden çökertmeyi amaçlamıştır. Bu da gerçekleşti. Gayrimüslimler çok korktu. ‘Artık bu memlekette bize huzurlu hayat yok!’ diyen ve yolunu bulabilen insanlar yurdunu, vatanını terk ederek Amerika’ya, Avrupa’ya, Kanada’ya, dünyanın dört bir ucuna göçüp gittiler.” (Bali, 2012: 54-55).

Varlık Vergisi, azınlıklara karşı resmi ideolojideki, gündelik hayattaki dışlayıcılığın ve ayrımcılığın vardığı doruk noktalarından biridir. Varlık Vergisinden sonra, Yahudilerin rejimle bütünleşmeleri sekteye uğrayacaktır. Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte, Müslüman olmayan azınlık gruplarına, hukuken eşit yurttaşlık hakları tanınsa bile, dil, din ve kültür farklılığı nedeniyle sosyolojik anlamda “Türk” olarak algılanmadıkları açıktır. Pratikte, yurttaş yaratma tasarısından dışlanan Yahudiler, toplumun genelinden tecrit edilmiş bir cemaat yaşamına itilmiş oldular. Yahudiler, bu dönemde uyguladıkları bütün Türkleşme gayretlerine rağmen, ne sosyolojik olarak ne de yurttaşlık bağlamında gerçek anlamda “Türk” muamelesi görebilmişlerdir. Görünen o ki, bütün bu Türkleştirme politikalarıyla amaç, gayrimüslimlerin toplumla bütünleşmeleri değil, görünmez kılınmasıdır. (Akgönül, 2011: 120).

2. “YUVAYA DÖNÜŞ”: HAYAL KIRIKLIĞIYLA İÇE KAPANMA (1943-1989)

Yahudi kimlik stratejileri, esas olarak yaşanan travmalardan kaynaklanan, bu travmaların içinde bulunan kuşaklarca belirlendiği stratejiler olmuştur. Tek Parti dönemi, Türkiye Yahudilerini var olabilmek için içe kapanmaya iten paradokslarla dolu, oldukça zorlu bir dönem olduğundan, özellikle de Varlık Vergisi’nden sonra, Yahudiler, “Türk” kabul edilebilme ihtimalinden iyice ümitlerini kesmeye başladıklarından ve toplumsal statüleri sarsıldığından, ya içe kapalı bir yaşamı tercih ettiler,¹⁴ ya da bunu yapamayarak göç ettiler. Ünlü iş

¹⁴ F. Işıl Demirel, tez çalışmasının saha araştırmasında Varlık Vergisi hakkında Çanakkaleli görüşmeciler ile yaptığı mülakatlardan şöyle bir sonuç çıkarmıştır; “Verginin bir diğer sonucu da yaşam tarzlarının ve gündelik hayat pratiklerinin vergiden sonra değiştiğini söyleyen Yahudi görüşmeciler, biriktirmeye, kazandığını göz önüne sermemeye özen gösterdiklerini belirtmişlerdir. Tüketim ve yaşam tarzlarındaki bu değişiklik, verginin aslında dolaylı olmayan bir sonucudur. Vergi öncesinde ticarete egemen olmakla, halkın sırtından para kazanmakla suçlanan Yahudiler, vergi sonrasında ‘geniş toplumda’ görünmez olmayı tercih etmek durumunda kalmışlardır. Yahudi cemaat için gösteriş tüketiminin önemi, görüşülen kişiler üzerinden gözlenmiştir. Giyim-kuşamları ve hayat tarzları ile cemaat ve toplum içinde statü kazanmaya yönelik bu tüketim biçimini vergi sonrasında, yalnızca kendi cemaatleri içinde pratik ettikleri, toplumsal hayatın diğer alanlarından bundan itina ile kaçındıklarını belirtmişlerdir.” (DEMİREL, 2010: 151). Tez metni için bkz. DEMİREL, F. Işıl (2010), Çanakkale Yahudi Cemaati ile Gayrimüslim Politikalarının İzinde, Yeditepe Üniversitesi, SBE, Sosyal Antropoloji Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

adamı İshak Alaton bir söyleşisinde, kendi ailesi örneğinde, dönemi şöyle anlatır: “Varlık Vergisinden önce çok burjuva [bir] hayatımız vardı. 1942’de [bu] vergi gelince, hayatımız alt üst oldu ve fakirleştik. Babam, Aşkale’de 9 ay kalmanın bunalımına girdi. Bu felaket, babamın ondan sonraki hayatını da etkiledi, daha doğrusu hayatı kaydı. İşyeri, evdeki eşyalar, her şey satılmıştı. Varlık Vergisi, Aşkale’ye gidiş ve Aşkale’de taş kırması olayını takiben dokuz ay sonra İstanbul’a döndüğünde 41 yaşında [olmasına rağmen] ihtiyar bir adamdı.” (Tarablus, 1997: 13-14) Dönem, Yahudiler için zorlu geçiyordu; Ladino konuşmaktan dolayı oluşabilecek baskılardan duyulan kaygı, zaman zaman abartılı bir boyut kazanıyordu. Öyle ki, cemaatin ileri gelenlerinden Albert Kohen, 40’lı yılların başında hala Yahudilerin Türkçeyi öğrenemediklerinden dolayı gelen eleştirilere karşılık, tüm Yahudilerin bir polis gibi görev yapıp, üzerinde “Türkçe Konuş!” yazılı kâğıtları, Türkçenin konuşma dili haline gelmesi için, İspanyolca konuşan dindaşlarının avuçlarına yavaşça sıkıştırmalarını teklif eder. (Bali, 2010: 394) Elbette, Yahudilerin yüzyıllardır konuştukları dillerinden hemen kopmaları mümkün olmayacaktır ve bu dönemde de yoğun eleştirilere hatta hakaretlere maruz kalacaklardır.

Tüm bu baskı ve hayal kırıklıklarından dolayı önemli bir Yahudi nüfusu, 14 Mayıs 1948’de İsrail Devleti’nin kurulmasıyla birlikte, İsrail’e göç etmeye başladı. İsrail Devleti’nin kurulmasının ardından bir yıl içinde, dönemin Türk Yahudi nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan 26.306 Türkiye Yahudisinin İsrail’e göç ettiği görülmektedir. (Shaw, 2008: 417) XIX. yüzyılın çok önemli bir Sefarad Yahudi merkezi olan Türkiye’de, 1927 nüfus sayımına göre 81.872, 1945’de ise 76.965 Yahudi yaşarken, 1955 yılında bu rakam 45.995’e düşmüştür. (Shaw, 2008: 452) Kolektif bellekleri travmatik olaylarla dolu, Türkleşmeye yönelik şevkleri kırılmış, varlıklarını, kimliklerini, gelenek ve göreneklerini koruyamayacaklarına inanan, çoğunlukla muhafazakâr, alt, alt-orta sınıfa mensup Yahudiler, kitlesel olarak İsrail’e göç ettiler.¹⁵ Bu tarihten sonra da, her türlü ulusal siyasal, toplumsal, ekonomik olaylardan sonra göç arttı ve Türkiye’de Yahudi nüfusu daha da azaldı. Öte yandan İsrail, Türkiye’de kalanlar için de bir çekim merkezi olacak, fakat aynı zamanda da ilerleyen yıllarda Türkiye’deki yaşamlarını zorlaştıran bir sorun kaynağı haline de gelecekti.

Çok partili sisteme dönüşle birlikte, Yahudiler daha az baskı hissetseler de, bu dönem de onlar açısından çok zorlu geçti. Çünkü Tek Parti hükümetlerinin baskısı bittiyse de, DP [Demokrat Parti]’nin, milliyetçi muhafazakâr kesime karşı git gide artan tavizkar tavrı nedeniyle İslami hareket ve buna paralel olarak antisemitizm güçlendi. Tek Parti dönemindeki Türkleşme gayretleri sonucunda

¹⁵ Bu kitlesel göç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BALI, R. N. (2003), Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949), İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk olarak görülmediklerini anlayan Yahudiler, bu dönemden Müslümanlarla eşit haklara sahip yurttaş olmayı ve Yahudi kimliğinden ödün vermeden yaşayacakları bir demokratik ortamı beklediler ve DP'nin bu yöndeki söylemlerine inanarak DP'yi desteklediler. (Bora, 2002: 913) DP, CHP [Cumhuriyet Halk Partisi]'ye yönelttiği sert eleştiriler, vaat ettiği hürriyet, insan haklarına saygı ve liberal ekonomi programı nedeniyle, Tek Parti döneminde yaşadıkları mağduriyetleri henüz unutmamış olan azınlıkların ilgisini çabuk çekti. (Bali, 2004: 14) Örneğin, bu dönemde Yahudiler, yukarıda belirttiğimiz gibi, 1931 yılından beri boş kalan Hahambaşılık makamına 1953 yılında nihayet bir ruhani lider seçebildiler. (Shaw, 2008: 420) Bu gelişme önemlidir, çünkü azınlık dini, azınlık grubunun dış tehlikelere karşı dayanışma içinde kalabilmek için fertlerinin güç aldığı en önemli kaynaklardandır. Dini aidiyet, etnik aidiyetin korunmasında son derece önemli bir rol oynar. (Akgönül, 2011: 22, 51) Dolayısıyla, bu dönemde Hahambaşılık seçimlerinin yapılmasına izin verilmesi, Yahudi kimliğinin muhafazası ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önem taşımaktadır. Ancak, bu dönemde cemaatin nüfusu göçle birlikte hemen hemen yarı yarıya azalmıştı, azalan nüfusla birlikte, yaşadıkları toplumun bir unsuru olarak kabul edilme umutları da...¹⁶

Bu dönemde yaşanan, esas olarak Rumlara yönelik olsa da, Yahudileri de önemli ölçüde etkileyen 6-7 Eylül 1955 Olayları, hayal kırıklığını ve korkuları arttırdı ve dolayısıyla göçü hızlandırdı. Rıdvan Akar, 6 Eylül gününün akşamı başlayan yağma, tahrip ve saldırıların 7 Eylül günü de durmadan devam etmesini, İstanbul'un fethinden bu yana en büyük yağma ve anarşi olayı olarak tanımlamaktadır. (Akar, 2003: 91) Yunanistan ve Türkiye arasında Kıbrıs meselesinin derinleştiği bu günlerde, 6 Eylül günü, *Expres* gazetesinin, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin bombalandığı haberi üzerine çıkan olaylar, İstanbul'un farklı semtlerinde hatta Ankara ve İzmir'de aynı anda, aynı saatte Rum nüfusun yoğun olduğu yerlerde çıkmıştı. Olaylar, ağırlıklı olarak Rumlara yönelikti ama

¹⁶ Trakya'da ve Çanakkale'de 1934'de uğradıkları saldırılardan sonra, 1950'li yıllarda da, bölgede kalan Yahudilerin huzura kavuşamadıkları ve yine göçe sürüklendikleri görülmektedir. 2010 yılında Çanakkale'de yayınlanan bir dergiye konuşan ve kentin Yahudi nüfusundan kalan 4 Yahudi'den biri olan Roza (Levi) Demirkapılı, röportajında şöyle diyor: "(...) Dedemin büyük bir çiftliği vardı. Yazın çiftliğe gidiyorduk, kışın şehre dönüyorduk. 1954'de satmak mecburiyetinde kaldık. Bir takım olaylar çıktı. Açık söyleyeceğim, Musevi olduğumuz için rahatsızlık veriyorlardı. Çiftliğin kapılarını falan kırdılar. Ben 4 yaşından beri büyük annemle büyük dedemle çiftlikte yaşardım. Arada bir şehre inerdim. Çiftlikte faytonlarımız vardı, kâhyalarımız vardı, güzel, mutlu bir hayatımız vardı. O satıldıktan sonra şehirde kalmaya başladık. 1958'de [de] Musevilere karşı bazı olaylar oldu. 1958'de iyi gençler vardı burada. Museviler ve Müslümanlar arası arkadaşlık, dostluk sonsuz kadar çok güzeldi, yani kardeşten farksız yaşıyorduk. Fakat birkaç kendini bilmez girdi aralarına. Birkaç kişi kendi aralarında mahalleye girdiler ve herkesin evinin camlarını kırdılar. Bu olaylardan sonra Museviler, tedirgin oldular, İstanbul'a ve yurt dışına gitmeye başladılar." Bkz. GÖRGÜLER, E. (ed.) (10 Kasım 2010), "Kentte Yahudiler", Fetva (Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi'nin Kültür dergisidir.), n. 10, s. 3. / 1927 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Çanakkale'de 1845, 1935 sayımına göre ise 1583 kişinin yaşadığı görülmektedir. (Karabatak, 1996: 7-11)

diğer gayrimüslim azınlıklar da büyük zarar gördü. Neredeyse ulusal bir histeriye maruz kalan gayrimüslimlerin, yaşadıkları ülkeye inanç ve güvenleri bir kez daha sarsılmıştı.¹⁷ Tıpkı 1934 yılında olduğu gibi, Yahudiler, yağmadan sonra, eskisinden de daha gayretli olarak ya görünmez olmaya ya da ülkeyi terk etmeye yöneldiler.¹⁸ 1956 yılı verilerine göre 1710, 1957 yılı verilerine göre de 1911 Yahudi, İsrail'e göç etmiştir. Oysa 1955 yılı verilerinde sadece 339 kişinin İsrail'e gittiği görülmektedir. (Mallet, 2005: 805) İshak Alaton, 6-7 Eylül Olaylarının Yahudilere “Biz bu ülkede daima dikkatli olmalıyız” fikrini aşıladığını söyler. (Tarabulus, 1997: 15).

DP iktidarı döneminin önemli toplumsal-siyasal gelişmeleri içinde, dinsel yanı öne çıkan popüler bir milliyetçiliğin yaygınlaşmasını gözlemliyoruz. Bu dönemden başlayarak, “düşman” imgesi ve kimliği, özellikle azınlık kimliklerinden üretilecektir. Özellikle Yahudi ve de aynı zamanda Ermeni, Rum, Dönme gibi etnik sıfatlar, siyasal ve toplumsal azınlık olarak tasvir edilerek, düşmanlaştırılan solcuları damgalamakta kullanılarak sıfatlaşacaktır. (Bora, 2002: 913-915) Altmışlı yıllarda antikomünizme odaklanmış milliyetçi-muhafazakâr harekette ve onun içinde müstakil bir akım olarak oluşum evresindeki İslamcılıkta, antisemitizm bir bileşen olarak yer almayı sürdürdü. (Bora, 2002: 916) 1960'lardan sonra Türk sağının ayırıcı özelliklerinden biri de, antikomünistliği kadar antisemit oluşudur. Dolayısıyla bu dönem, İslami hassasiyetlerin arttığı bir dönem olduğundan, İsrail Devleti'nin varlığı dolaylı olarak Türk Yahudilerinin de yaşamını zorlaştırdı. Özellikle Milli Görüş hareketiyle, antisemit söylem popülerleşip siyaset dilinin ayrılmaz bir parçası haline geldi.

İsrail devletinin kurulması, Türk antisemitizmini etkileyecek önemli bir gelişmedir. Örneğin, 1967 yılının Haziran ayında Mısır, Ürdün ve Suriye'nin oluşturduğu cephe ile İsrail arasındaki *Altı Gün Savaşı*, Türkiye Yahudileri

¹⁷ Rıfat N. Bali'nin 6-7 Eylül 1955 Olayları hakkında farklı kaynaklardaki tanıklıklar ve hatıraları derlediği kapsamlı çalışmasında, anılarına başvuru olanların ortak kanaati, bu günün bir “utanç günü” olduğu ve gayrimüslimlerin yaşadıkları yurda güvenlerini kaybettikleridir. Olayları bizzat yaşayan 1924 doğumlu Balatlı Rum Marika Teyze, olaylar sırasında ailesiyle birlikte tavan arasına saklanır, korku içinde geçen saatler sonra evlerine indiklerinde, evlerinde oturacak bir sandalyenin dahi kalmadığını görürler. Yağmacılar, evde ne varsa sokağa atmışlardı. Marika, şöyle devam eder: “Zarara uğrayanlara Türk hükümetince tanzimat verildi. Ama yıkılan onur ve gururların, korkuların tanzimatını ne Türk Hükümeti, ne başka hükümetler ödeyemez.” (Bali, 2010: 68-70) Hatıralarına ve tanıklıklarına başvuru olanlar, çoğunlukla Rumlara ait ev, işyeri, kilise, mezarlık gibi yerlerin yağmalandığı, bunun yanında Ermeni ve Yahudilerin de ev ve işyerlerinin “ne de olsa hepsi ‘gâvur’, birbirlerinden farkı yok” diye yağmalandığı belirtmektedirler. Bkz. BALI, R. N. (Derleyen) (2010), 6-7 Eylül 1955 Olayları: Tanıklar-Hatıralar, İstanbul: Libra Kitap.

¹⁸ Rıfat N. Bali'nin yukarıdaki söz konusu derleme eserinde, dönemi yaşayan bir tanık (Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu Sözcüsü Tayfun Mater): “[6-7 Eylül Olaylarının ardından] İlk önce Yahudiler gitmeye başladı, onları Rum ve Ermeniler izledi” ifadesinde bulunur. Bkz. BALI, R. N. (Derleyen) (2010), 6-7 Eylül 1955 Olayları: Tanıklar- Hatıralar, İstanbul: Libra Kitap, s. 70.

açısından da bir dönüm noktasıydı. İsrail'in askeri zaferi ve toprak kazanımıyla sona eren savaş, İslam dünyasında son derece olumsuz bir etki yaptı. Kimi İslami ve milliyetçi basın organlarının yazılarının doğrudan Türk Yahudilerini de hedef alması üzerine cemaat, tedirgin bir ruh hali içine girmişti. *Altı Gün Savaşı*'nın, hem İslami hem de sol kesimde yarattığı infial, klasik antisemit bir söylem olan "Yahudiler, Türk ekonomisini sömürüyor!" söyleminin gündeme gelmesine neden olacak ve bu söylem yetmişli yıllar boyunca devam edecekti. (Bali, 2009: 121- 129).

Bu döneme hâkim olan zihniyeti göstermesi açısından Mescid-i Aksa eylemleri, önemli bir örnektir. İslam dünyasının kutsal mekânlarından biri olan Mescid-i Aksa'nın, 21 Ağustos 1969 günü Michael Dennis Rohan adında akli dengesi bozuk Avustralyalı Hıristiyan bir turist tarafından kundaklanması, Arap ülkelerinde Mescid-i Aksa'nın Yahudiler tarafından kundaklandığı şeklinde duyuruldu. Türkiye'deki sağ basın da olayı bu şekilde duyurdu. Bu olay, Türkiye'deki İslami kesimde İsrail'e ve "Yahudi"ye karşı derin bir tepki yaratacağı. (Bali, 2005: 239) Bunun ardından, MTTB [Milli Türk Talebe Birliği], "Mescid-i Aksa ve Yahudi'ye lanet haftası"nı başlattı. MTTB'li gençler, İstanbul'daki sinagogların kapılarına üzerlerinde "Yahudiler, İslamın kiblesini değil kendinizi yaktınız!" yazılı siyah bantlı çelenkler bıraktı. Bu hafta boyunca, MTTB'li gençler, Yahudilerin kötü olduğu, Yahudilerle alışverişin kesilmesi gerektiği gibi sloganlar atarak caddelerde dolaştılar. Olaylar karşısında *Şalom* gazetesi, okurlarına her türlü gösterişten sakınmak, mevsimin yaz olmasından dolayı vapurlarda ve kahvelerde dikkati çekmemek ve tepki yaratmamak için yüksek sesle konuşmalarını tavsiye edecekti. Yahudilerin maruz kaldıkları şiddetli hakaretler üzerine, dönemin Hahambaşısı David Asseo verdiği bir demeçte "Biz vatanımız seviyoruz. Beş yüzyıldan beri vatanımız Türkiye'de yaşıyoruz. Bizim bir kötülüğümüz oldu mu sorarım size?" sözleriyle cemaatin hissettiği mağduriyeti dile getirdi. (Bali, 2009: 171).

Yahudiler, Türklüğe ve ulusal bütünlüğe sadakatlerini göstermeye devam ettiler. Ancak, tüm görünmezlik gayretlerine rağmen, İsrail nedeniyle özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda, sağ'ın "komünist"i ve "zalim"i, sol'un ise emperyalist İsrail'in "ajanı" olarak, her kesimin "günah keçisi" oldular. Özellikle yetmişli yıllar, Türk Yahudi toplumunun tümüyle kabuğuna çekildiği ve kendi içine daha çok kapandığı yıllar olacaktı. Sınırlı bir iç savaşın yaşandığı, anarşi, terör ve ekonomik buhranın yoğunlaştığı bir ortamda görünmez olmak, toplumun dikkatini cemaatin üzerine çekmemek esas oldu. Tek-parti dönemindeki gibi devletten-hükümetten gelen baskıların sürmesinin yanı sıra, toplumsal baskının, siyasal gruplardan gelen baskının eklenmesiyle baskılar katmerlendi, bu da içe kapanmayı derinleştirdi ve kamusal alanda görünmezlik, hem bireysel hem de cemaat seçkinlerinin yönlendirmesiyle, cemaat stratejisi oldu. Bu kapanma

dönemi, Yahudilerin Cumhuriyet tarihi boyunca geliştirdikleri iki esas entegrasyon stratejisi arasındaki, ileri yıllardaki kimliklenerek entegrasyon stratejisini hazırlayan hatta gerektiren bir ara dönem olmuştur. Bu ara dönemde Yahudiler, yükselen ve popülerleşen antisemitizmle birlikte, içe kapanmanın, görünmez olmanın koruma sağlamayıp, tam aksine tehdidi artırdığını deneyimleyerek, bunun doğru bir strateji olmadığını gördüler.

3. KİMLİKLENEREK ENTEGRASYON: HEM EŞİTLİK HEM TANINMA ARAYIŞI (1990- ...)

Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren, etnik kimlik hareketlerinin yeniden canlanması, ülkenin coğrafi sınırları içinde yaşayan hâkim etnik grubun kültürü etrafında uluslaşmayı öngören klasik ulus-devlet modelinin bir "yanılsama" olup olmadığı tartışmalarını da yoğunlaştırdı. Yine, 1990'larla birlikte Türk ulusçuluğu üzerine yapılan yeni çalışmalar, Türk ulus tanımının etnik/kültürel bir boyutu da içerdiğini ortaya koydu. (Özdoğan ve diğerleri, 2011: 16-17) Cumhuriyet tarihi boyunca, etnik Türklük ve/veya Müslümanlığın "Türk" olmayı başarabilmenin başlıca unsurları olması, gayrimüslimlerin bu dönemdeki taleplerinin kökenlerini oluşturdu. Dolayısıyla, 1990'ların başında azınlıklar, ulus devleti sorgulayarak kimlik talepleriyle dışa açılmaya başladılar. 1980'lerin sonu, 1990'lı yılların başından itibaren oluşan kimliksel uyanış ve kültürel kimlikleri esas alan "Yeni Toplumsal Hareketler" dönemi içinde, bu topluluklar, eşit yurttaşlık ve kimliksel tanınmaya odaklanan, başka bir deyişle asimile olarak değil, tanınarak entegrasyonu hedefleyen bir kimlik stratejisine yöneldiler. Cumhuriyet tarihi boyunca karşılaşılan ayrımcılıklar, 1990'lı yılların kimliklerin görünürlüğünün egemen olduğu konjonktüründe, toplumun çoğunluğuyla her açıdan eşit olma isteğini daha da güçlendirmiş ve hem eşit yurttaşlık, hem kimliksel tanınma hedefli dışa açılmayı kapsayan yeni bir kimlik stratejisi üretmiştir.

500. Yıl Vakfı: Uzak geçmişi anımsayıp, yakın geçmişi unutmak

Bu kimlik hareketlerinin öncü aktörlerinin siyasi ve toplumsal kimliklerinin birbirinden farklı olması, stratejide önemli bir belirleyici etkidir. 1990'lı yıllardan itibaren Ermeni cemaatinde, *Agos* gazetesi çevresi olan Anadolu kökenli solcu aydınların egemen olmaya başlaması, Yahudilerde ise iş çevrelerinin etkinliği göz önüne alındığında, uyguladıkları dışa açılma stratejisi her iki aktör için ortak çaba olsa bile, aktörlerin kimliği, bu stratejilerin yollarını farklılaştırmaktadır. "Kimliklerin geri dönüşü" süreci Ermeniler örneğinde, eleştirelilik üzerinden yaşanırken, Yahudilerde ise, cemaat seçkinlerinin oluşturduğu bir politikayla, 1492 ve sonrasını temel alan, ama yakın tarihi öne çıkarmayan bir kolektif hafıza öne çıkarıldı. Başka bir deyişle, Yahudiler, yeni stratejilerinde hatırlamayı temel aldılar ama Türkiye'deki tarihlerini ve bu tarihlerinin eski dönemlerindeki olumlu olaylarını öne çıkararak, Cumhuriyet

döneminin ayrımcı politikalarını unutmayı tercih ettiler. Yeni dönemin açılma stratejisi bağlamında, Yahudiler örneğinde 500. Yıl Vakfı kurucuları, Ermeniler örneğinde ise *Agos* gazetesi ve çevresi, dışa açılma eğilimlerinin aktörleri olarak ideal tipik örnekler oluşturmaktadır. 1990'lı yıllarda, Türkiye'deki Müslim/gayrimüslim azınlık kimlik grupları için, bir yeniden doğuş süreci belirginleşti. Bu süreçte, Yahudiler için 500. Yıl Vakfı önderliğinde daha çekingen ilerleyen bir hareket söz konusu iken, Ermeniler için Hrant Dink ve *Agos* gazetesi çevresindeki entelektüellerin önderliğinde daha belirgin bir "kimlik uyanışı"ndan bahsedebiliriz. Farklı aktörler, kimlik stratejilerinin yönünü de farklılaştırmıştır.

Her toplumsal, tarihsel bağlamın ortaya çıkardığı kimlik ve kimlik stratejisi vardır. 1920'lerde, "Türk'e benzemek prestij getirirken ve kimlik grubunu korumak için bir araç olarak kullanılırken, günümüzde bu durum tartışmalıdır; bu kez temel sorun olarak asimilasyon tehlikesi algısı da vardır ve kimlik hareketlerinin gelişmesiyle birlikte, azınlık kimliklerine sahip olmak, eskisi kadar sorun yaratmamaktadır. Bu süreçte, Ermeniler, "Türkiye vatandaşlığı/Türkiye Ermeniliği" söylemini benimserken, Yahudiler ise, hem Türklüğe hem dinsel kimliğe aynı anda gönderme yapan "Türk Yahudisi" terimini tercih etmektedirler. Bu farklı aktörlerin stratejilerine yön veren farklı kolektif hafızalar ve bu hafızaların oluşturduğu farklı sermayeler vardır. Bu nedenle, 1990'lı yıllarda dışa açılma stratejisiyle toplumun diğer unsurlarıyla birleşmek için Yahudiler, (cemaatin büyük bölümünün) 1492 yılında Osmanlı topraklarına kabulle başlayan, dolayısıyla Türklük içinde gelişen tarihlerini kullanırken, Ermeniler de Anadolu'nun kadim yerlilerinden olma özelliklerini öne çıkardılar.

Yahudi kimliğinin yeniden üretilmesinde 500. Yıl Vakfı'nın rolü, yadsınamaz bir gerçektir. 500. Yıl Vakfı'nın faaliyetleriyle, kimliklerin tartışılmasının tabu olmaktan çıkmaya başladığı dönemin görece elverişli koşulları içinde, kendileri hakkında az bilginin ve bu nedenle fazlasıyla önyargının olduğu bilinciyle, bu damgalanmış kimliğin tarihi de tanıtılmak istendi. 6 Eylül 1986 tarihinde 21 kişinin hayatını kaybettiği Neve Şalom Sinagogu'na karşı gerçekleştirilen saldırı gibi örnekler ve Milli Görüş Hareketinin Partilerinin antisemit söylemleri, kimliğin geniş topluma tanıtılmasının gerekliliğini bir kez daha ortaya koyuyordu. Cemaat, içe kapanarak üzerindeki tehlikeyi savuşturamadığını, hatta belki de, olumsuz önyargıların yayılmasına dolaylı olarak katkı sunduğunu düşünmesini gerektiren, özellikle sembolik şiddetle belirginleşen somut olaylarla karşılaşmaktaydı. Stratejinin değiştirilmesinde, dönemin görece elverişli koşullarının yanı sıra, cemaati tanıtma gereksinimi bilinci de göz önünde tutulmalıdır. Zaten dönemin seçkinleri de bunu, aşağıda aktaracağımız gibi ifade etmişlerdir.

1989 yılında Yahudi cemaatinin ileri gelenleri tarafından, 1492 yılında İspanya'dan kovulan atalarının Osmanlı Devleti'ne göç etmelerinin 500'üncü yıl dönümünü 1992 yılında kutlamak hedefiyle 500. Yıl Vakfı'nın kurulmasıyla; Yahudilerin, ulusal entegrasyon ve kimliksel tanınma hedefli stratejileri kurumsallaşmış oldu. Dışişleri Bakanlığı'yla işbirliği yaparak, 1989-1992 yılları arasında yoğun olarak yürütülen Türkiye'yi (ve de aynı zamanda Türkiye Yahudi cemaatini) tanıtım kampanyalarında, sadece olumlu özellikleri öne çıkarılan geçmişe sık sık atıfta bulunuldu.¹⁹ Amaç, Göç'ün 500. yılını kutlamanın yanı sıra Türkiye'nin Kıbrıs ve Ermeni meselesi ile bozulan imajını, lobi faaliyetleri ile düzelterek, ülkenin yurt içinde ve dışında tanıtımını yapmak idi.²⁰

1990'larda cemaati temsil eden 500. Yıl Vakfı'nın Türkiye lehine gerçekleştirdiği lobi faaliyetleri, Yahudilerin kimliklerini korumak ve damgalanan kimliklerinin itibarını kazandırmak için geliştirdikleri bir kimlik stratejisi olarak görülmelidir. 500. Yıl Vakfı Başkanı Naim A. Gülerüz, Vakfın asıl amacının Yahudiliği anlatmak olduğunu ve bunu da Türkiye'nin tanıtımını yaparak sağladıklarını dile getirmektedir. Naim A. Gülerüz şöyle demektedir: "Yahudilerin şeytan olduğuna inanmış insanlar var. Bu aslında *ignorance* (bilgisizlik) sonucu. Bilmediği için bir şeyi, kendisine söylenenleri kabul ederek de antisemit düşünceler olabilir. Türkiye'de bu konuda bir eğitim olmadığı için, bilgisizlik vardır. Türkiye'de antisemitizm yoktur, antisemitler vardır. Türk Yahudileri başkadır, İngiliz Yahudileri başka. Vakfın asıl amacı Yahudiliği anlatmaktır."²¹

Yahudiler (çoğunlukla), diğer gayrimüslimler kadar kadim bir grup olmadıkları ve genel olarak, Türklerin Anadolu'yu fetihlerinden sonra oluşan bir tarihe sahip oldukları için, Türklükle bağlantılarını, entegrasyon için kullanmakta diğerlerine nazaran daha elverişli bir konumdalar. Bu nedenle, Vakfın sıkça dile getirdiği "500 yıl" söylemi etrafında, Yahudilik görünürleştirilmiş ve vurgulanmış, buna paralel olarak ülke lehine yapılan lobi

¹⁹ 1992 yılında *Cumhuriyet* (16 Temmuz 1992) gazetesine konuşan dönemin 500. Yıl Vakfı başkanı Jak Kamhi "Türkiye'nin tanıtımında başarı sağladık" demektedir. Bkz. "Türkiye'deki Yahudilerin kurduğu 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi: Türkiye'nin tanıtımında başarı sağladık.", *Cumhuriyet*. / 500. Yıl Vakfı'nın kuruluş senedinin üçüncü maddesinde Vakfın amacı şöyle açıklanmaktadır; "Türklerin Devlet ve toplum olarak üstün insanlık vasıflarını her türlü olanaktan yararlanarak, tüm dünyaya tanıtmak, din ve vicdan hürriyetlerini korumak için bağnazlık ortamından kaçarak Türk toprağını vatan seçen Musevilere kucak açan Türk milletinin insancıl yaklaşımını en geniş şekilde yurt içinde ve yurt dışında duyurmak ve Musevi yurttaşlarımızın şükran ifadelerinin açıklanmasına yardımcı olmak." Bkz. <http://www.muze500.com/content/view/246/217/lang.tr/>

²⁰ Denis Ojalvo'nun 500. Yıl Vakfı'nın lobi faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde incelediği tezi için bkz. OJALVO ONER, V. D. (Şubat 2005), *Le Lobbysme juif en Turquie, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Danışman: Doç. Dr. Ali Faik Demir, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.*

²¹ Yukarıda sözü edilen Yüksek Lisans tezimin Yahudi entelektüel ve seçkinleri ile gerçekleştirdiğim saha araştırması için Naim A. Gülerüz ile 15 Haziran 2011 tarihli görüşmem.

faaliyetleri ile de Türklük bir kez daha kanıtlanmak istenmiştir. Özetle, bu tarih anlayışında, 50 yıl öncesinde yaşanan ayrımcı politikaları unutup, 500 yıl öncesini hatırlamak tercih edildi. Bu söylemde, 1492’de İspanya’dan kovuluşu ve sonraki dönemin tarihini hatırlama yoluna gidilirken, “1934”, “1942” gibi karanlık dönemleri unutmaya tercih edildi. Hem Yahudilik anımsanmakta hem de Türklüğe bağlılık gösterilmekteydi. Böylece Yahudi seçkinler, 500. Yıl Vakfı aracılığıyla, kolektif hafızalarını “olumlu olan” üzerinden kurarak Yahudi kimliğini korumayı amaçlayan bir kimlik stratejisi ürettiler. Baskın Oran; “farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup azınlık oluşturmaz.” der. Başka bir deyişle, azınlık bilinci olmadan azınlık olunmaz. (Oran, 2006: 26) Yahudiler de, 500. Yıl Vakfı’nın söylemi ve faaliyetleri ile bu bilinci koruduklarını göstermiş oldular. 500. Yıl Vakfı’nın en önemli özelliği, kolektif hafızayı yeniden üretip kullanmasıdır.

Ermeni cemaati, yeni kimliklenme sürecini, Cumhuriyet dönemi azınlık karşıtı politikalarına ve Türk ulusu kavramının kendileri açısından kapsayıcı olmadığı gibi noktalara değinerek eleştirelilik üzerinden yaşarken, Yahudiler ise 1990’lı yıllarda, tarihi sadece olumlayan söylemlerini bir kez daha tekrarlamışlardır. Bu farkın belki de en somut örneklerinden biri, kamuoyunda Cumhuriyet döneminde azınlıklara karşı uygulamaların tartışılmasında etkili olmuş olan, senaryonun dayandığı hikâyesi Yahudilerle ilgiliyken filmde değiştirilen *Salkım Hanımın Taneleri* filminin oluşum sürecidir.²²

Vakıf üyesi ve *Şalom* gazetesi yazarı Denis Ojalvo’ya göre: “500. Yıl Vakfı’nın faaliyetleri, Türkiye’deki Yahudi toplumunun imajı açısından faydalı oldu. [Yahudiler için] T.C. taraftarı bir imaj oluşmasına katkıda bulundu. Bugüne kadar, Yahudilerin rahat nefes almasını da sağladı. Vakıf eğer, politik bir şey yapmışsa o da laik Cumhuriyetin itilip kakılmaması için yapmıştır. Vakıf, Türkiye’nin PR’ını düzeltmek için uğraştı. Kıbrıs, Ermeni, Kürt sorunu yüzünden Türkiye’nin üzerinde ipotekler vardı. O yüzden, Türkiye demokratikleştikçe biz de rahat olurduk. O yüzden Vakıf, bu ipoteklerin kalkması için çaba göstermiştir.”²³ “Mozaik değil ebruyuz” sözü, Yahudilerin,

²² 1999 yılında gösterime giren, Yılmaz Karakoyunlu’nun aynı adlı romanından uyarlanan *Salkım Hanımın Taneleri* filminin hikâyesi, aslında bir Yahudi hikâyesidir. Ancak, Yahudi cemaatinin bu filme konu edilme konusunda çekingen davranması ve yapımcılara yardımcı olmaması nedeniyle, filmin senaryosu değiştirilerek bu hususlarda daha açık davranan ve yakın geçmişin tartışılmasına kimlik stratejilerinde yer veren Ermenilere uyarlanmıştır. Söz konusu film, yakın tarih ve azınlık sorunlarına olan ilgiyi arttırdı ve kamuoyunda olumlu tepkiler aldı. Bkz. BALİ, R. N. (2006), “Toplumsal Bellek ve Varlık Vergisi” Özyürek Esra (derleyen), Hatırladıklarıyla Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 87-126.

²³ Yukarıda sözü edilen Yüksek Lisans tezimin Yahudi entelektüel ve seçkinleri ile gerçekleştirdiğim saha araştırması için Denis Ojalvo ile 9 Haziran 2011 tarihli görüşmem.

bu dönemdeki kimlik stratejilerinin belki de en somut ifadelerindedir. 500. Yıl Vakfı'nın başkanı Naim A. Güteryüz, bu konuda şöyle demektedir: “Biz, Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti etrafında kimlik korumak istiyoruz. Biz, bir mozağin parçası değiliz. Biz ebruyuz diyoruz. Yani renkler karışımı. Bunları karıştırıyorsun, bir resim yapıyorsun. Ebruda, bir daha sen o renkleri ayıramazsın. Halbuki mozaikte o parçaları ayırabiliyorsun. Biz misafir, yabancı değiliz. Türk ulusunu meydana getiren öğelerden bir tanesiyiz. Ama Türküz. Ben, Musevi dinine bağlı Türküm, sen, Müslüman dinine bağlı Türksün. Biz, Türk Yahudisiyiz.”²⁴

Vakıf, Yahudi kimliğinin yeniden üretilmesinde önemli bir deneyimdir. Yahudilerin tarih boyunca hoşgörü üzerine kurdukları söylemi, Vakıf yeniden üretmiştir. Dolayısıyla, 500. Yıl Vakfı, Cumhuriyet dönemi azınlık karşıtı politikalara karşı eleştirel bir tutum sergilemekten kaçındı. Vakfın “Türklük” anlayışı, etnik olmaktan çok belirgin olarak arındırılmış, vatandaşlık üzerine kurulu, dolayısıyla her etnik grup tarafından ortak paylaşılan, farklılıkları tanıyan bir anlayıştır. Naim A. Güteryüz: “Biz dili, dini, ırkı her şeyiyle farklı olan insanların, aynı bayrakla aynı ülkenin içinde var olmasını anlatıyoruz. Hoşgörü, bir insanın sizin farklı düşüncenize kızmaması, nefret etmemesidir. Bizim hoşgörü söylemimizdeki vurgu budur. Müsamaha ve hoşgörü farklı şeylerdir. Bazı ülkelerde bu böyle olmadı. Vay, sen Yahudisin hemen seni öldürmek, yok etmek lazım düşüncesi hâkim oldu.” demektedir.²⁵

Bu dönem uygulanan kimlik stratejileri ile cemaati koruma, damgalanan kimliğin itibar kazanmasını sağlama, eşit yurttaşlık temelli entegrasyonu sağlama ile farklılıkların tanınması ve korunması birbirine koşut olarak amaçlanmıştır. Türk Musevi cemaati onursal başkanı Bensiyon Pinto da anılarında, 500. Yıl Vakfı'nın faaliyetleri için şöyle demektedir; “Amaç, Türk'ün adını dünyaya duyurmaktır. Türk Yahudilerinin bu topraklardaki geçmişi hakkında insanlığa bilgi vermektir. Halkı, cemaat [Yahudi cemaati] olma konusunda bilinçlendirmektir.” Pinto, öte yandan, organizasyonların üst düzeye hitap ettiğinden dolayı, halka bilinç yaymakta yetersiz kaldığını düşünmektedir. (Gürler, 2008: 207-208) 500. Yıl Vakfı, bugün artık, çoğunlukla kültürel alanda müze faaliyetleri ile kimliğin korunmasını ve geniş topluma tanıtılmasını sağlamaya çalışmaktadır.²⁶ 1947 yılında yayın hayatına başlayan

²⁴ Yukarıda sözü edilen Yüksek Lisans tezimin Yahudi entelektüel ve seçkinleri ile gerçekleştirdiğim saha araştırması için Naim A. Güteryüz ile 23 Mart 2011 tarihli görüşmem.

²⁵ Yukarıda sözü edilen Yüksek Lisans tezimin Yahudi entelektüel ve seçkinleri ile gerçekleştirdiğim saha araştırması için Naim A. Güteryüz ile 23 Mart 2011 tarihli görüşmem.

²⁶ 500. Yıl Vakfı, 2001 yılında Zülfaris Sinagogunu, Türkiye'nin ilk ve tek Yahudi müzesine çevirir. Müze, bir yandan “Osmanlı'da Yahudi Kıyafetler” sergisi gibi sergilere ev sahipliği yaparken, öte yandan da ortaokul, lise, İlahiyat Fakültesi veya İmam Hatip Lisesi öğrencilerine, Türkiye'de Yahudi kimliğini ve dolayısıyla müzeyi tanıtıcı brifing verip atölye çalışmalarını düzenlemektedir. Bkz. “500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi etkinlikleri”, Şalom.

Şalom gazetesi ise, 500. Yıl Vakfı'nın geliştirmiş olduğu stratejiden de beslenerek, yine eşit yurttaşlık ve Yahudi kimliğinin korunması ve tanıtımı yönünde çaba göstermektedir. Öyle ki bugün, Yahudi kimliği, yine antisemitizm²⁷ ve asimilasyon tehdidi²⁸ ile karşı karşıyadır.

İlmli eleştirelilik: 2003 ve sonrası, söylemde değişim?

“6–7 Eylül’ün acı hatıraları ile büyümüş, eşit vatandaş olamamanın kendilerinden neler götürdüğünün farkında olan yaşlılarımız daha temkinli hareket etse de, daha görünür ve ulaşılabilir yeni nesil, yaşanan kriz anında en çabuk etkilenen ve tepki veren kesimi de oluşturmaktadır. Birçok genç için, 2003 Sinagog saldırıları ile yaşanan travma sonrası son dönemdeki gelişmeler kırılma noktası olmuştur.”²⁹

15 Kasım 2003’de, İstanbul’daki Neve Şalom ve Beth Israel Sinagoglarına karşı ard arda gerçekleştirilen intihar saldırıları, Türkiye Yahudi cemaatinde bir

---

<http://arsiv.salom.com.tr/news/print/23680-500-Yil-Vakfi-Turk-Musevileri-Muzesi-etkinlikleri.aspx> (Erişim tarihi: 14/02/2015) /

Bkz. <http://www.muze500.com/content/blogcategory/54/252/lang.tr/>

²⁷ İftira ve İnkarla Mücadele Derneği (ADL)’nin dünya genelinde antisemitizm üzerine araştırmasının verilerine göre Türkiye, 102 ülke arasında toplumunun antisemit tutumu bakımından %69 oranla 17. sırada yer alarak, Yahudi düşmanlığında ön sıralarda yer alıyor. Örneğin İran’da bu oran %56’dır. Bkz. “Türkiye antisemit ülkeler sıralamasında 17. Sırada” (14 Mayıs 2014), Zaman. <http://www.zaman.com.tr/gundem/turkiye-anti-semitist-ulkeler-siralamasinda-17-sirada-2217196.html> / Bkz. “İran’ı bile geçtik” (21 Mayıs 2014), Şalom. <http://www.salom.com.tr/newsdetails.asp?id=91122>

²⁸ Günümüz Türkiye’si Yahudi gençliği üzerine yapılan aşağıdaki çalışmada, artık Ladino dilini konuşmayan gençlere göre, kendileri, eski kuşaklara göre daha fazla asimileler. Bununla birlikte, onlara göre, dine ve kültüre daha çok önem verilerek asimilasyonun önüne geçilebilir. Gençlerde, eski kuşaklardan farklı olarak, Yahudi kimliğinin kaybolma tehlikesi içinde olduğu hissini güçlü olması, onları bir takım önlemler almaya da yönlendirmektedir. Bir kısım gencin karma evliliğe karşı olması bu bağlamda da ele alınabilir. Anadilleri artık Türkçe olan bu gençlerin Yahudilik algısı, din kaynaklı bir kültürden oluşmaktadır. Ve bu kültürü korumak için çaba göstermektedirler. Yahudi gençleri, Türklüğü, sorgulamadan ve benimseyerek bir kimlik olarak taşıırken, aynı zamanda da “tehdit” olarak algılamaktadırlar. Onlara göre, Türkiye’de Yahudi kimliği yok oluyor ve dolayısıyla Yahudi kimliğinin korunması gerekiyor. Bkz. YILDIZ, S. (Eylül 2013), “Asimilasyon ile Kimliklenme Arasında Bir Kuşak: Yahudi Gençlerinin Kimlik Stratejileri”, Lüküslü Demet, Yücel Hakan (editörler), Gençlik Halleri: 2000’li Yıllar Türkiye’sinde Genç Olmak, Efil Yayınevi, Ankara, ss. 195-221. / Buna karşın orta yaş grubunun en azından bir kısmı, gençleri kimliğe ilgisiz olmakla eleştirmektedir. Örneğin, Şalom yazarı Tilda Levi, bir yazısında katıldığı Holokost anma töreninde, etrafındaki gençlerin sayılarının az olmasından şikâyet eder. Levi’ye göre, belki de birkaç nesil sonra, Türkiye’deki Yahudi gençleri Yahudi Soykırımını hatırlamayacaktır. Bkz. LEVİ, T. (10 Nisan 2013), “Ne oluyoruz Moiz?”, Şalom. <http://www.salom.com.tr/newsdetails.asp?id=86572> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

²⁹ Bkz. GABAY, M. (24 Aralık 2014), “Susmalı mı, konuşmalı mı?”, Şalom. http://www.salom.com.tr/haber-93478-susmali_mi_konusmali_mi.html (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

travma yaratmıştır.³⁰ 2003 saldırıları, Yahudi cemaatini bu dönemdeki dışa açılma sürecini daha temkinli bir şekilde gerçekleştirilmesine neden olurken, söylemini de “ılımlı eleştireliliğe” sürüklemiştir. Bazı Yahudilere göre, özellikle AKP Hükümetleri döneminde oluşan antisemitizmi besleyici resmi söylem ve bir takım Hükümet icraatları, Recep Tayyip Erdoğan’ın *One Minute* çıkışı veya Mavi Marmara olayı sonrası söylem, Musevi toplumunda tepkiler oluşturdu ve bu tepkiler çeşitli vesilelerle kamuoyuyla da paylaşıldı.³¹ Örneğin, 2014’ün Mart ayında, Eski Devlet Bakanı Zafer Çağlayan’ın, Hükümet ile Gülen Cemaatinin girdiği çatışmayı anlatırken yaptığı “Nasıl bir zihniyetle mücadele ettiğimizi bu millet çok iyi görüyor. Bunları bize bir Yahudi, bir ateist, bir Zerdüşt yapsa anlarım. Ama bunları yapan Müslüman diye geçiniyorsa yazıklar olsun...”³² açıklaması Yahudi cemaatinde büyük tepki çekti. Hükümetin bu son dönemdeki tutumu ve ülkedeki antisemit olaylar ve tepkiler, Musevi toplumunun entegrasyon stratejisini, daha eleştirel bir çizgi sürdüren Ermeni toplumunun stratejisine yaklaştırmaktadır. 2003 saldırıları, tarihsel tedirginlikleri bir kez daha yaşatırken, öte yandan da kimliği sahiplenme arzularını da belirginleştirmiştir. 2003 saldırıları, bu bölümün başındaki epigrafın da işaret ettiği gibi bir tedirginlik dönemi oluşturarak, kimliğin şekillendirilmesinde önemli bir dönemeç olmuştur.

Yahudi kuşaklarını en çok birleştiren unsur, travmayla ilişkilenerken kimlik kurmak ve antisemitizm tehdidi algısıdır. İçeride kapanma ile dışa açılma stratejisini bir arada yürüten Türkiye Yahudi gençlerinde tehdit algısı açıkça görülmektedir. Bu gençler, hem cemaatin 1990’lı yıllardaki dışa açılma stratejisinin içinde doğan ama aynı zamanda, bir önceki kuşakların travmatik olayları deneyimlediğine benzer bir şekilde, çocukluk ya da ilk gençliklerinde 2003 saldırılarını ve sonrasındaki dönemde artan antisemitizmi yaşayanlardır. Günümüz Yahudi gençleri, ne fazlasıyla göze batmak ne de antisemitizme boyun eğerek gizlenmek

³⁰ Saldırılarda 6’sı Musevi olmak üzere 24 kişi hayatını kaybetti. Ayrıntılı bilgi için bkz. BALI, R. N. (2009), Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Devlet’in Örnek Yurttaşları (1950-2003), İstanbul: Kitabevi, ss. 470-490.

³¹ Örneğin bir Yahudi genç şöyle diyor: “Yahudi kimliğim nedeniyle ayrımcılığa uğradığımı düşündüm. Evet. Kimliğimin arkasında Musevi yazmasından dolayı. Tabii ki de sildirebilirim, beş lira verip, bir şey değil ama bunun kimliğimde yazması çok abartı ve gerçekten bir devlet kurumuna gittiğimde arka yüzünü Musevi yazan kısmını göstermek istemiyorum. Çünkü farklı muamele olduğuna inanıyorum, çünkü bu toplumda Musevileri tanımayan, Yahudiyle hayatında teması geçmemiş insanlar var. Bir başbakanımız var ki! Yahudiler, yan gelip yatıp para kazanan bir millettir diyen bir başbakanımız olduğu bir ülkede, böyle bir imajımız varken sen de, ben de olsam ırkçı olurum, sonuçta başbakan gibi bir adam böyle bir şeyi söylüyor... Biz 500 senedir, belki o başbakandan öncedir de buradayız, köpek gibi çalışan insanlarız. O yüzden bu laf, beni çok irrite eden bir şey. Çünkü ben, tabii ki de kendimi Türk hissediyorum ve Türk vatandaşsım da zaten. Böyle bir laf, kendi toplumu içinde bir ayırım yaptırtıyor, ayırımı daha da pekiştiriyor.” (Romina, kadın, 23, üniversite öğrencisi) Bkz. YILDIZ, S. (Eylül 2013) “Asimilasyon ile Kimliklenme Arasında Bir Kuşak: Yahudi Gençlerinin Kimlik Stratejileri”, Lüküslü Demet, Yücel Hakan (editörler), Gençlik Halleri: 2000’li Yıllar Türkiye’sinde Genç Olmak, Efil Yayınevi, Ankara, s. 216.

³² Bkz. ERGİN, S. (15 Mart 2014), “Türkiye’de Musevi, ateist ya da Zerdüst olmak”, Hürriyet. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/26011252.asp> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

istiyorlar. Öte yandan gençler, kendileri Türklüklerini sorgulamadıkları halde, toplum ve Devlet tarafından Yahudi kimliklerinden dolayı hala ayrımcılığa tabi tutularak, “Türk” ve eşit yurttaş olarak görülmemekten rahatsızlık duyduklarını ifade ediyorlar.³³

Son yıllarda artan antisemitizmden ve hala eşit yurttaş olarak kabul edilememekten duyulan rahatsızlık, Yahudileri, bu kez sadece “olumluluk” üzerine bir toplumsal hafıza kurgusu yerine, diğer azınlık gruplarına benzer bir şekilde, “ılımlı eleştirelilik” eksenli yeni bir toplumsal hafıza kurgusu ve söylemiyle kimliğin tanıtılması ve korunmasına yöneltmiştir. 500. Yıl Vakfı’nın müzesinde, 1934 Trakya Olayları gibi olayların da yer alması gerektiğini düşünen genç nesil *Şalom* yazarlarından Mois Gabay: “Koşulların, yakın tarihimizdeki gerçekler ile yüzleşmeye hazır olduğu bu dönemde, Türk Yahudilerinin de tarihlerini geçmişteki söylemlerden farklı bir şekilde anlatma zamanı gelmedi mi sizce de?” diye sorarak şöyle devam eder: “Bizden evvelki nesillerimiz yakın tarihimizi ‘hatırlamamayı’ seçmiş ve hedef olmamak adına çoğu acıyı içimize gömmüştür. Sevgili Rıfat Bali’nin yazdığı eserleri, bizim yaştakilere bir nebze de olsa bu gerçekleri anlatabilmesi, daha duyarlı bir nesil olmamızı sağlamıştır. Bundan sonraki dönemde, yeni bir müze projesindeki dilimiz, hem Naim Ağabey’in [Naim A. Güleryüz] şükranını hatırlatır hem de Rıfat Bali’nin aktardığı tarihsel gerçekleri yansıtır olmalıdır. Toplumumuzun kapanmayan acısı Trakya Olayları’nın 80. Yıldönümünde bu, bizim yurtlarından terk edilmek zorunda bırakılan dindaşlarımıza olan borcumuzdur. Toplumsal bir barış için gerçekleri tartışabildiğimiz, aradan 80 yıl geçse de bir özür dilemekten çekinmeyeceğimiz, nefret tohumlarının atılmadığı bir gelecek dileğiyle...”³⁴

Bazı Yahudi aydınların, 500. Yıl vakfının söyleminde somutlaşan “hoşgörü” mitine, tarihteki olumsuz olayların da değerlendirilip, 50-60 yıl öncesinin de hatırlanması gerektiğine vurgu yapan eleştirel yaklaşımlarının da, bu süreçte belli oranda etkili olduğu söylenebilir. Mois Gabay bir diğer yazısında şöyle der: “Fransızların çok kullandığı *“Pour vivre heureux, vivons caché!”* (Mutlu

---

³³ Bkz. YILDIZ, S. (Eylül 2013) “Asimilasyon ile Kimliklenme Arasında Bir Kuşak: Yahudi Gençlerinin Kimlik Stratejileri”, Lüküslü Demet, Yücel Hakan (editörler), Gençlik Halleri: 2000’li Yıllar Türkiye’sinde Genç Olmak, Efil Yayınevi, Ankara, ss. 195-221. / Konu hakkında bir yazıda da şöyle denir: “(...) Onu [Yahudiyi] asıl rencide eden, konu İsrail’den açıldığında sizinkiler diye söze başlanması veya her fırsatta dini kimliğinin ona hatırlatılmasıdır. Kendi kültürümüzü yaşamak, bulduğumuz coğrafyayı zenginleştiren dillerimizi öğrenmek ayıp olmamalıdır hiçbirimiz için, Türk olmaktan gurur duyduğumuz sürece.” Bkz. GABAY, M. (6 Mart 2013), “Ne Mutlu Türk’üm Diyene!”, *Şalom*. <http://www.salom.com.tr/haber-86087-ne-mutlu-turkum-diyene.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

³⁴ Bkz. GABAY, M. (25 Haziran 2014), “Trakya Olaylarının 80. Yıldönümünde tarihimizle yüzleşme vakti: Tarihimizi ne kadar doğru anlatıyoruz?”, *Şalom*. <http://www.salom.com.tr/haber-91552-trakya-olaylarinin-80-yildonumunde-tarihimizle-yuzlesme-vakti-tarihimizi-ne-kadar-dogru-anlatiyoruz.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

bir yaşam için, saklı bir biçimde yaşayalım) dönemi sosyal medyanın icadı ile Türk Yahudileri için sona ermiştir. Kendi belirlediğimiz sınırlar içinde ‘mutlu ve huzurlu’ bir hayat kurgulamak yerine, kırgınlıklarımızı içimize atmadan, suç işliyormuş kaygısına düşmeden sorunlarımızı anlatmalı ve yaşadığımız toplumla tüm gerçekliğiyle paylaşmalıyız.”³⁵

Yahudi cemaatinden birçoklarına göre günümüzde temel sorun, toplum ve Devletin antisemit söylemi ve davranışlarıdır. 1960’lar ve 1970’lerdeki gibi, Devlet ve bazı siyasal-toplumsal grupların ve basın organlarının, her toplumsal, siyasal meselenin arkasında “Yahudi”yi görme hali, bugün de Yahudileri rahatsız etmekte ve yine onları hayal kırıklığına uğratmaktadır.³⁶ Yahudiler, özellikle, İsraili olmakla Yahudi olmak arasındaki ayrımı yapmadan, İsrail’in Filistin’deki her uygulamasından sorumlu tutulup, Devlet ve toplum tarafından antisemit tepkiler almaktan şikâyetçiler. Örneğin, Avrupa’nın ikinci en büyük sinagogu olan Edirne’deki tarihi sinagogun restorasyonu sırasında, Edirne Valisi’nin, İsrail’in 2014 yılının Temmuz ayından itibaren başlattığı Gazze’deki operasyonlarda Mescid-i Aksa’ya baskınına öfkelenerek, Büyük Sinagog’un ibadethane olarak açılmasına izin vermeyeceği, sinagogun müze olarak açılacağını ifade ettiği açıklamasının³⁷ ardından *Şalom* gazetesi başyazarı Yakup Barokas, 3 Aralık 2014’de yayınlanan yazısında, cemaatin duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getirmiştir: “Bu yurttaş topluluğu endişeli, tedirgin... Sonradan gelen özürler, ‘sehven’ söylendi türünden açıklamalar da pek yatıştırıcı olmuyor.”³⁸

2014 Yazında, İsrail’in Gazze’ye yaptığı operasyonlara karşı tepkiler, Türkiye’de Yahudilere karşı nefret söyleminin de doruk noktasına ulaşmasına

³⁵ Bkz. GABAY, M. (24 Aralık 2014), “Susmalı mı, konuşmalı mı?”, *Şalom*. <http://www.salom.com.tr/haber-93478-susmali-mi-konusmali-mi.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

³⁶ Örneğin, İslamcı Yeni Akit Gazetesi, 13 Mayıs 2014 tarihinde Soma’da, 301 maden işçisinin ölümüne neden olan maden kazasında, maden şirketinin patronunun damadının Yahudi olduğunu iddia ederek nefret söyleminde bulunur ve faciayı “Yahudi damada sahip olma ve dolayısıyla İsrail’le bağlantı (!)” ile ilişkilendirir. Bkz. “Akit Soma’da suçluyu teşhis etti: Yahudi damat!” (20 Mayıs 2014), <http://t24.com.tr/haber/akit-somada-sucluyu-teshis-etti-yahudi-damat.258887> (Erişim Tarihi: 14/02/2015) / “Soma patronunun damadı Yahudi” (20 Mayıs 2014), Yeni Akit. <http://www.yeniakit.com.tr/haber/soma-patronunun-damadi-yahudi-18448.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

³⁷ Edirne Valisi açıklamasında şu ifadeleri kullanmıştır: "Mescid- i Aksa'nın içinde savaş rüzgârları estiren, bizzat savaş tatbikatı yapan o eşkiya kılıklı insanlar, orada Müslümanları katledeken, biz de onların burada sinagoglarını yapıyoruz. İçimde büyük bir kinle söylüyorum bunu" Bkz. “Edirne Valisi Dursun Şahin’den önce nefret söylemi, sonra özür geldi” (26 Kasım 2014), *Şalom*. <http://www.salom.com.tr/haber-93132-edirne-valisi-dursun-sahinnden-once-nefret-soylemi-sonra-ozur-geldi.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015) / “Valinin antisemit çıkışı Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne takıldı” (24 Kasım 2014), Agos. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/8512/vali-nin-antisemitik-cikisi-vakiflar-genel-mudurlugune-takildi> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

³⁸ Bkz. BAROKAS, Y. (3 Aralık 2014), “Sevimsiz Düşünceler...”, *Şalom*. <http://www.salom.com.tr/haber-93233-sevimsiz-dusunceler.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

neden olmuştur.³⁹ Örneğin, ünlü şarkıcı Yıldız Tilbe, twitter’da İsrail’i kınamak için bütün Yahudileri hedef alan ve Holokostun mimarı Hitleri öven “Allah Hitler’den razı olsun, bunlara az bile yapmış adamcağız” tweeti atmış ve bu tweeti birçok takipçisi tarafından destek görmüştü.⁴⁰ Yine, sinagoglara saldırılar düzenlenmiş, 2003 saldırılarında bombalanmasının 11. yıldönümünün arifesinde Neve Şalom Sinagoguna bir öğretmen “yıkılacak mekân” yazmış ve yargılanmadan serbest bırakılmıştı.⁴¹ Yine, ünlü Yahudi yazar Mario Levi’nin kitaplarına, sırf Yahudi olduğu için boykot çağrısı yapılmıştı.⁴² Nefret söyleminin bu denli sıradanlaşması ve olağanlaşması ve bu işlenen nefret suçlarının cezasız kalması, bu sözsel ve fiziksel saldırılar, Yahudilere geçmişin azınlık karşıtı olaylarını hatırlatarak, onları korkuya⁴³, başka ülkelerde yaşam kurma arayışına⁴⁴

³⁹ Bkz. “Yahudiler ilk hedef” (31 Aralık 2014), Şalom. <http://www.salom.com.tr/haber-93542-yahudiler-ilk-hedef.html> / ENDER, R. (4 Haziran 2014), “İsrail eleştirilerinde tüm Yahudiler hedef gösteriliyor”, Şalom. <http://www.salom.com.tr/haber-91303-Israil-elestirilerinde-tum-yahudiler-hedef-gosteriliyor.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015) / Hrant Dink Vakfı’nın yayımladığı 2014 yılının Mayıs-Ağustos tarihleri arasını kapsayan “Medya’da nefret söylemi” raporuna göre, yılın ikinci dört yıllık döneminde en çok Yahudiler hakkında nefret söylemine rastlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. ENDER, R. (2014) “Yazılı Basında Ayrımcı Söylem: İsrail’in Gazze’de Başlattığı Operasyon ve Basında Yahudilere Yönelik Ayrımcı Dil”, Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil. Mayıs-Ağustos 2014 Raporu, Hrant Dink Vakfı, ss. 62-85. Metnin pdf formatı için bkz. <http://nefretsoylemi.org/rapor/may%C4%B1s-agustos-2014-rapor.pdf>

⁴⁰ Bkz. “Yıldız Tilbe, İsrail’i Eleştirirken, Tüm Yahudileri Hedef aldı”, (16 Temmuz 2014), Şalom. <http://www.salom.com.tr/haber-91794-yildiz-tilbe-Israilli-elestirirken-tum-yahudileri-hedef-aldi.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015) / Bkz. “Türk Musevi Cemaatinden Yıldız Tilbe’ye Tepki ”, (11 Temmuz 2014), Hürriyet. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/26786041.asp> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

⁴¹ Bkz. “Ortaköy Sinagoguna yumurtalı saldırı” (24 Temmuz 2014), Radikal. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/ortakoy-sinagoguna-yumurtali-saldiri-1203649> (Erişim Tarihi: 14/02/2015) / Bkz. “Neve Şalom’a taciz yazısı yazan şüpheli yakalandı.”, (13 Kasım 2014), Şalom. <http://www.salom.com.tr/haber-93027-neve-saloma-taciz-yazisi-asan-supheli-yakalandi.html> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

⁴² Bkz. KEYMAN, F. (26 Temmuz 2014), “Nefret Söylemi, Mario Levi, Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, Radikal. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/kuat-keyman/nefret-soylemi-mario-levi-cumhurbaşkanligi-secimleri-1203801> (Erişim Tarihi: 14/02/2015) / Bkz. “Ünlü yazar Mario Levi’ye büyük ayıp” (23 Temmuz 2014), Radikal. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/unlu-yazar-mario-leviye-buyuk-ayip-1203528> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

⁴³ Yıldız Tilbe’nin antisemit tweetinden sonra, Şalom ve Agos yazarı Rita Ender bu konuda şöyle yazar: “Korkan insanlar titrerler ve sesleri kesilir. Tacize uğrayan bir kadının çılglık atamaması, boğazının o anda düğümlenmesi gibi, aynı. İşte tam da bu yüzden, hangi siyasi görüşte – antisyonist dâhil- olursa olsun, Türkiyeli Yahudiler yine bu hisle çılglık atamayabilirler. Ama içlerine attıkları, atmak zorunda oldukları-olacakları ve içeride bir yerlerin çok kanadığı, çok kanayacağı kesin.” Bkz. ENDER, R. (11 Temmuz 2014), “Acıya ve Korkuya Vurmak”, Agos. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7549/aciya-ve-korkuya-vurmak> (Erişim Tarihi: 14/02/2015). / Yahudilerin günümüzde içinde bulunduğu korku iklimini anlatan bir yazı için ayrıca bkz. GABAY, M. (12 Kasım 2014), “Bize kim sahip çıkar?”, Şalom.

ve her gerilim zamanında olduğu gibi sadakat yinelemeye zorluyor. Yahudi entelektüel Roni Margulies, özellikle son dönemlerdeki olaylardan sonra kaleme aldığı yazısında, bugün hala Cumhuriyet Türkiye'sinde Türk, Müslüman ve Sünni olmayanların 'barış veya huzur hakkı' olmadığını, sadece korku içinde sessizce yaşama hakları olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Şalom yazarı Haymi Behar da Türkiye'de Yahudi olmayı hala "her Allah'ın gümü nefret söylemine, hakarete, küfre maruz kalarak yaşamaya alışmak, havraya giderken umarım bu kez bombalamazlar diyerek tırsımak"⁴⁶ olarak tasvir eder. Bugün Yahudi cemaati, hiçbir grubun teminatı altında olmadan yaşayabilecekleri özgür ve eşit yurttaş olma arayışıyla "sessiz isyan"larını sürdürüyorlar.

4. SONUÇ

Türkiye'deki Yahudiler, Cumhuriyet tarihi boyunca dönemin koşullarıyla biçimlenen ulusal entegrasyon ve kimliği koruma amacına odaklı ama birbirinden farklı kimlik stratejileri sürdürmüştür. Tek Parti dönemindeki Türkleşme çabaları, onların toplum ve Devlet nezdinde "Türk" olarak kabul edilmelerini sağlamayacak ve bu durum onları içe kapalı bir yaşam sürdürecekleri ama sonunda bunun, tehdidi arttırdığını anlayacakları ikinci bir döneme sokacaktı. Ancak, 1990'lı yılların başlaması ile birlikte bu durum da değişti. 1990'lı yıllarda, kültürel kimlik talepli hareketlerin olduğu dönemde, 500. Yıl Vakfı, hem kimliğin yeniden üretilmesinde hem de cemaati dışa açarak geniş toplumla bütünleşmede öncül rol oynamıştır.

Yahudiler, geçmişte olduğu gibi bugün de, kendilerini güvende ve huzurda ve eşit yurttaş olarak hissedememekteler. Bunun nedeni esas olarak, ulusal ve uluslararası boyutları olan antisemit tepkidir. Yahudi cemaati, hala eşitlik ve kimliksel tanınma peşinde, ama antisemitizmin cemaat içinde doğurduğu tepkisellikten dolayı kimliksel haklar temelli eleştirelliğin baskın olmaya başladığı bir strateji izliyor. O nedenle, bugün kimliklenerek temkinli bir görünürlüğe ve eleştireliliğe dayanan bir eşit yurttaşlığı sağlama anlayışı cemaatte yaygınlaşmaktadır. Azınlık grupları ile çoğunluğun ilişkilerinde, kimliklenme sürecinin önemi açıktır. Özelde Yahudiler ve genelde etnik tüm gruplar için, çoğunluk unsurla/toplumla barışçıl, adil ve sağlıklı bütünleşmenin asimile olarak ya da görünmez olarak sağlanamayacağı açıktır. Tam aksine, ancak

<http://www.salom.com.tr/haber-92982-bize-kim-sahip-cikar.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

⁴⁴ Bkz. GABAY, M. (10 Aralık 2014), "Türk Yahudileri gidiyor mu?", Şalom. <http://www.salom.com.tr/haber-93320-turk-yahudileri-gidiyor-mu.html> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

⁴⁵ Bkz. MARGULIES, R., "Korku İçinde Yaşama Hakkı" <http://marksist.org/blog/korku-icinde-yasama-hakki-roni-margulies.html> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

⁴⁶ Bkz. BEHAR, H. (14 Mayıs 2014), "İsrail dölü olmak..." <http://blog.radikal.com.tr/insan-haklari/israil-dolu-olmak-60013> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

kimliklenerek bunun mümkün olduğunun bilincine varmak ve bu amaca ulaşmak için de felaketlerle, felaketlerin neden olduğu travmalarla yüzleşmek gerekiyor.

KAYNAKÇA

AKAR, R. (2009), Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları, İstanbul: Doğan Kitap.

AKAR, R. (2003), “İki Yıllık Gecikme: 6-7 Eylül 1955”, Toplumsal Tarih, n. 117, ss. 86- 93.

AKGÖNÜL, S. (2011), Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar, İstanbul: bgst Yayınları.

AKGÖNÜL, S. (2009), “Seni Bir Tek Sessizliğin Kurtarabilir’ Azınlık Kimliğinin İfadesi: Türkiye’de Toplumsal ve Hukuki Engeller”, Koçak Taner, Doğan Taylan, Kutluata Zeynep (editörler), Türkiye’de İfade Özgürlüğü, İstanbul: bgst yayınları, ss. 212-230.

AKTAR, A. (2011), Yorgo Hacıdimitriadis’in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943), İstanbul: İletişim Yayınları.

AKTAR, A. (2006), Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları, İstanbul: İletişim Yayınları.

AKTAR, A. (1996), “Trakya Yahudi Olaylarını ‘Doğru’ Yorumlamak”, Tarih ve Toplum, n. 155, ss. 45-56.

BALİ, R. N. (2013), Toplu Makaleler –I Tarihin Ufak Bir Dipnotu: Azınlıklar, İstanbul: Libra Yayıncılık.

BALİ, R. N. (2013), 1934 Trakya Olayları, İstanbul: Libra Kitap.

BALİ, R. N. (2012), Varlık Vergisi. Hatıralar- Tanıklıklar, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

BALİ, R. N. (2010), 6-7 Eylül 1955 Olayları: Tanıklar- Hatıralar, İstanbul: Libra Kitap.

BALİ, R. N. (2010), Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İstanbul: İletişim Yayınları.

BALİ, R. N. (2009), Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Devlet’in Örnek Yurttaşları (1950-2003), İstanbul: Kitabevi.

BALİ, R. N. (2008), II. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni. 20 Kur’a Nafia Askerleri, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BALİ, R. N. (2006), “Toplumsal Bellek ve Varlık Vergisi”, Özyürek Esra (derleyen), Hatırladıklarıyla Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 87-126.

BALİ, R. N. (2005), Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları, İstanbul: İletişim Yayınları.

BALİ, R. N. (2004), "Azınlıkların Demokrat Parti Sevdası. Celal Bayar'ın Amerika Ziyareti", Toplumsal Tarih, n. 122, ss. 14-21.

BALİ, R. N. (2003), Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Aliya; Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949), İstanbul: İletişim Yayınları.

BALİ, R. N. (1997), "Önce Türküm! Sonra... Belki Yahudi!" Yahudilerin Türk milliyetçiliği", Birikim, n. 102, ss. 47-53.

BALİ, R. N. (1997), "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", Tarih ve Toplum, n. 165, ss. 54-55.

BENLİSOY, F. (2006), "Gayrimüslim Cemaatlerde Muhafazakarlık/ Rum Cemaatinde Muhafazakarlık", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık, Cilt V, İstanbul: İletişim Yayınları.

BENBASSA E. ve RODRİGUE A. (2010), Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14. ve 20. Yüzyıllar), (çev. Ayşe Atasoy), İstanbul: İletişim Yayınları.

BEHMOARAS, L. (2005), Bir Kimlik Arayışının Hikayesi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

BORA, T. (2002), "Ekalliyet Yılanları..." Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt IV, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇAĞAPTAY, S. (2009), Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik. Türk Kimdir?, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DEMİREL, F. I. (2010), Çanakkale Yahudi Cemaati ile Gayrimüslim Politikalarının İzinde, Yeditepe Üniversitesi, SBE, Sosyal Antropoloji Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ENDER, R. (2014), "Yazılı Basında Ayrımcı Söylem: İsrail'in Gazze'de Başlattığı Operasyon ve Basında Yahudilere Yönelik Ayrımcı Dil", Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil. Mayıs-Ağustos 2014 Raporu, Hrant Dink Vakfı, ss. 62-85. Pdf formatında metin için bkz. <http://nefretsoylemi.org/rapor/may%C4%B1s-agustos-2014-rapor.pdf>

GÖRGÜLER, E. (2010), "Kentte Yahudiler", Fetva (Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi'nin Kültür dergisidir.), n. 10.

GÜLERYÜZ, N. A. (2012), Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri, İstanbul: Gözlem Kitap.

GÜRLER, T. (2008), Anlatmasam Olmazdı. Geniş Toplumda Yahudi Olmak: Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto, İstanbul: Doğan Kitap.

HALBEACHS, M. (1994), Les cadres sociaux de la mémoire, Paris: Éditions Albin Michel.

KARABATAK, H. (1996), “Türkiye Azınlık Tarihine Bir Katkı. 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”, Tarih ve Toplum, n. 146, ss. 4-16.

KASTERSZTEİN, J. (2002), “Les stratégies identitaires des acteurs sociaux : approche dynamique des finalités” Camilleri C., Lipiansky E. M., Malewska-Peyre H., Taboada-Leonetti İ., Vasquez A., Stratégies Identitaires, Paris: PUF, ss. 27-41.

LEVİ, A. (2010), Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumları, (Yayına hazırlayan: Rıfat N. Bali), İstanbul: İletişim Yayınları.

LEVİ, A. (1996), “1934 Trakya Yahudileri Olayı. Alınamayan Ders”, Tarih ve Toplum, n. 151, ss. 10-17.

MALLET, L. O. (2005), La Turquie, les Turcs et les Juifs: Histoire, représentations, discours, stratégies, Université Aix-Marseille I, Doktora Tezi.

NEYZİ, L. (2004), “Ben Kimim?” Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik, Hande Özkan (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

OJALVO ONER, V. D. (2005), Le Lobbysme juif en Turquie, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Danışman: Doç. dr. Ali Faik Demir, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ORAN, B. (2006), Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İstanbul: İletişim Yayınları.

ODABAŞI, İ. A. (2010), “Munis Tekinalp (Moiz Kohen)’in Erken Dönem Biyografisine ve Bibliyografyasına Katkı”, Toplumsal Tarih, n. 204, ss. 34-45.

ÖZDOĞAN, G. G., ÜSTEL, F., KARAKAŞLI, K., KENTEL, F. (2011), Türkiye’de Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ÖKTE, F. (1951), Varlık Vergisi Faciası, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.

ŞAUL, E. (2000), (Yayına Hazırlayanlar: Rıfat N. Bali, Birsen Talay), Balat’tan Bat-Yam’a, İstanbul: İletişim Yayınları.

ŞİMŞEK, S. (2004), “New Social Movements in Turkey Since 1980”, Turkish Studies, cilt: 5, n. 2. ss. 111-139.

SHAW, S. J. (2008), Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, (çev: Meriç Sobutay), İstanbul: Kapı Yayınları.

TARABLUS, S. N. (1997), "İshak Alaton İle Yahudi Kimliği Üzerine", Varlık, ss. 13-17.

YILDIZ, S. (2012), Stratégies Identitaires des Juifs en Turquie Contemporaine [Modern Türkiye'de Yahudilerin Kimlik Stratejileri], Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Birol Caymaz, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Bölümü, İstanbul. Metnin pdf formatı için bkz. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

YILDIZ, S. (2013), "Asimilasyon ile Kimliklenme Arasında Bir Kuşak: Yahudi Gençlerinin Kimlik Stratejileri", Lüksü Demet, Yücel Hakan (editörler), Gençlik Halleri: 2000'li Yıllar Türkiye'sinde Genç Olmak, Ankara: Efil Yayınevi, ss. 195-221.

"Türkiye'deki Yahudilerin kurduğu 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi: Türkiye'nin tanıtımında başarı sağladık." (16 Temmuz 1992), Cumhuriyet.

500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi internet sitesi: <http://www.muze500.com/>

Türk Musevi cemaati resmi sitesi : <http://www.turkyahudileri.com/>

İnternet Yazıları

BAROKAS, Y. (2014), "Sevimsiz Düşünceler...", Şalom. http://www.salom.com.tr/haber-93233-sevimsiz_dusunceler.html (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

BEHAR, H. (2014), "İsrail dölü olmak..." <http://blog.radikal.com.tr/insan-haklari/israil-dolu-olmak-60013> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

ENDER, R. (2014), "İsrail eleştirilerinde tüm Yahudiler hedef gösteriliyor", Şalom. <http://www.salom.com.tr/haber-91303> [Israil elestirilerinde tum yahudiler hedef gosteriliyor .html](http://www.salom.com.tr/haber-91303) (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

ENDER, R. (2014), "Acıya ve Korkuya Vurmak", Agos. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7549/aciya-ve-korkuya-vurmak> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

ERGİN, S. (2014), "Türkiye'de Musevi, ateist ya da Zerdüst olmak", Hürriyet. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/26011252.asp> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

GABAY, M. (2014), “Trakya Olaylarının 80. Yıldönümünde tarihimizle yüzleşme vakti: Tarihimizi ne kadar doğru anlatıyoruz?”, Şalom.
<http://www.salom.com.tr/haber-91552-trakya-olaylarinin-80-yildonumunde-tarihimizle-yuzlesme-vakti-tarihimizi-ne-kadar-dogru-anlatiyoruz.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

GABAY, M. (2014), “Susmalı mı, konuşmalı mı?”, Şalom.
<http://www.salom.com.tr/haber-93478-susmali-mi-konusmali-mi.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

GABAY, M. (2014), “Türk Yahudileri gidiyor mu?”, Şalom.
<http://www.salom.com.tr/haber-93320-turk-yahudileri-gidiyor-mu.html> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

GABAY, M. (2014), “Türkiye’de antisemitizm (yoktur!)”, Şalom.
<http://www.salom.com.tr/haber-93147-turkiyede-antisemitizm-yoktur.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

GABAY, M. (2014), “Bize kim sahip çıkar?”, Şalom.
<http://www.salom.com.tr/haber-92982-bize-kim-sahip-cikar.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

GABAY, M. (2013), “Ne Mutlu Türk’üm Diyene!”, Şalom.
<http://www.salom.com.tr/haber-86087-ne-mutlu-turkum-diyene.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

KEYMAN, F. (2014), “Nefret Söylemi, Mario Levi, Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, Radikal.
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fuat-keyman/nefret-soylemi-mario-levi-cumhurbaskanligi-secimleri-1203801> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

LEVİ, T. (2013), “Ne oluyoruz Moiz?”, Şalom.
<http://www.salom.com.tr/newsdetails.asp?id=86572> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

MARGULİES, R., “Korku İçinde Yaşama Hakkı”
<http://marksist.org/blog/korku-icinde-yasama-hakki-roni-margulies.html> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

“Yahudiler ilk hedef” (2014), Şalom. <http://www.salom.com.tr/haber-93542-yahudiler-ilk-hedef.html>

“Edirne Valisi Dursun Şahin’den önce nefret söylemi, sonra özür geldi” (2014), Şalom. <http://www.salom.com.tr/haber-93132-edirne-valisi-dursun-sahinnden-once-nefret-soylemi-sonra-ozur-geldi.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

“Valinin antisemit çıkışı Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne takıldı” (2014), Agos.
<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/8512/vali-nin-antisemitik-cikisi-vakiflar-genel-mudurlugune-takildi> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

“Neve Şalom’a taciz yazısı yazan şüpheli yakalandı.”, (2014), Şalom.
<http://www.salom.com.tr/haber-93027-neve-saloma-taciz-yazisi-asan-supheli-yakalandi.html> (Erişim tarihi: 14/02/2015)

“Ortaköy Sinagoguna yumurtalı saldırı” (2014), Radikal.
<http://www.radikal.com.tr/turkiye/ortakoy-sinagoguna-yumurtali-saldiri-1203649> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

“Ünlü yazar Mario Levi’ye büyük ayıp” (2014), Radikal.
<http://www.radikal.com.tr/turkiye/unlu-yazar-mario-leviye-buyuk-ayip-1203528> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

“Yıldız Tilbe, İsrail’i Eleştirirken, Tüm Yahudileri Hedef aldı”, (2014), Şalom.
<http://www.salom.com.tr/haber-91794-yildiz-tilbe-israili-elestirirken-tum-yahudileri-hedef-aldi.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

“Türk Musevi Cemaatinden Yıldız Tilbe’ye Tepki ”, (2014), Hürriyet.
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/26786041.asp> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

“Türkiye antisemit ülkeler sıralamasında 17. Sırada” (2014), Zaman.
<http://www.zaman.com.tr/gundem-turkiye-anti-semitist-ulkeler-siralamasinda-17-sirada-2217196.html>

“İran’ı bile geçtik” (2014), Şalom.
<http://www.salom.com.tr/newsdetails.asp?id=91122>

“Soma patronunun damadı Yahudi” (2014), Yeni Akit.
<http://www.yeniakit.com.tr/haber/soma-patronunun-damadi-yahudi-18448.html> (Erişim Tarihi: 14/02/2015)

“Akit Soma’da suçluyu teşhis etti: Yahudi damat!” (2014),
<http://t24.com.tr/haber/akit-somada-sucluyu-teshis-etti-yahudi-damat,258887>
(Erişim Tarihi: 14/02/2015)

“500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi etkinlikleri”, Şalom.
<http://arsiv.salom.com.tr/news/print/23680-500-Yil-Vakfi-Turk-Musevileri-Muzesi-etkinlikleri.aspx> (Erişim tarihi: 14/02/2015)